

Utbildningsförvaltningen

Inledning	4
Bakgrund	4
Mål	5
Projektuppdrag	5
Stöd i lagar & styrdokument	6
Projektets förslag – Sammanfattning	8
Övergripande struktur	9
En helhet med flera delar	9
Utredningen Likvärdig utbildning föreslår genomgripande förändringar	10
Projektets förslag – Skolornas stöd till inkluderade elever	11
Förslag: Rutiner för att stödet ska nå fram.....	12
Förslag: Upprättande av tillgänglighetsplan	14
Tillgängligt externt stöd	16
Förslag: Möjlighet till teckenspråksundervisning (delvis distans)	16
Möjlighet till att ingå i ett hörsel-/dövnätverk	18
Förslag: Att studera med teckenspråkstolkar	19
Projektets förslag - Inkluderingsamordning	24
Förslag: stöd vid Upprättande av tillgänglighetsplan	26
Förslag: Uppföljning	26
Förslag: Riktat vägledningsstöd	27
Förslag: Förebyggande information.....	30
Ekonomi	32
Projektets förslag - Kompetenshöjning	33
Uppdrag	33
Problembeskrivning	33
Rektors ansvar att motivera och skapa förutsättningar	34
Tillgänglig kompetensutveckling.....	35

Projektets förslag - Inrättande av gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhet	37
Gymnasiets inriktning/koncept	38
Förslag: Hörselpedagogiskt nav	40
Förslag: Inkluderade i karaktärsämnen etc.	40
Specifikt för hörsel-/dövgymnasieverksamheten.....	41
Förslag: Programutbud & samverkan med närliggande skolor	45
Dimensionering.....	45
Tidsplan.....	46
Ekonomi	47
Hugis arbetsprocess	48
Projektorganisation	48
Arbetsprocess	48
Kvalitetssäkring.....	50
Lärdomar av processen.....	50
Referenser.....	52
 Bilaga 1 - Fördjupning	
Bilaga 2 - Översikt	
Bilaga 3 - Förslag till första steg mot en hörsel-/dövgymnasieverksamhet i Stockholm 2013	

INLEDNING

BAKGRUND

Stödet till kommunens elever med hörselnedsättning är mycket begränsat och utbildningsnämnden bedömer det som angeläget att förändra organisationen. Förvaltningen har av utbildningsnämnden fått i uppdrag att återkomma med förslag till hur gymnasial utbildning för ungdomar med hörselskada/dövhet i Stockholms stad kan utvecklas.

En förstudie angående gymnasieutbildning för elever med hörselskada/dövhet i Stockholms stads skolor inleddes inom gymnasieavdelningen av Christina Folke 2008-10-09 och slutfördes under hösten 2009 av handläggare Björn Johansson. Resultatet av förstudien redovisades 2009-11-20 i Tjänstutlåtande Dnr 09-423/4001. Utlåtandet ledde fram till ett förslag till beslut som Thomas Persson, direktör, och Marie-Louise Hammer Åberg, då avdelningschef, lade fram för nämnden.

Utbildningsnämnden tog utifrån förslaget följande beslut i november 2009:

1. Utbildningsnämnden godkänner denna redovisning om gymnasieutbildning för elever med hörselskada/dövhet
2. Utbildningsnämnden ger förvaltningen i uppdrag att utreda och föreslå en förändrad organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet.

Sammanträdesprotokoll 11/2009 Protokollutdrag § 6

Utbildningsförvaltningen föreslog utifrån nämndbeslutet att en utredning skulle genomföras och redovisas under 2010 med uppdrag att föreslå en förändrad organisation av gymnasial utbildning för hörselskadade/döva i Stockholms stad. Utredningen skulle arbeta utifrån riktlinjen att en huvudskola (alternativt två) med hörselgrupper utses som tillförs hörselkompetent personal, teckenspråkskompetens, hörselanpassade lokaler och teknisk utrustning. Även samverkan mellan denna skola och övriga gymnasieskolor med inkluderade hörselskadade/döva elever samt med hörselutbildningen i grundskolan ska utredas. Det omfattade även möjligheterna till samverkan med gymnasieskolor i länet, Riksgymnasiet för döva och hörselskadade i Örebro (RGD/RGH), Stockholms Läns Landsting och specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM). Möjligheten till statsbidrag för verksamheten skulle undersökas. Utredningen skulle höra berörda intresseorganisationer.

Utbildningsförvaltningen initierade våren 2011 utifrån detta utredningen Hugis bestående av tre delar:

1. Nulägesbeskrivning
2. Behovsinventering
3. Förslag till förändrad organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet.

Gunilla Vigert anställdes som projektledare/utredare med uppdrag att under hösten 2011 genomföra första etappen, omfattande de två första delarna av denna utredning. Resultatet redovisades i en delrapport 2011-12-15. Utredaren har under våren 2012 genomfört den tredje delen av utredningen. Resultatet redovisas i denna slutrapport.

MÅL

EFFEKTMÅL

Hösten 2013 skall det finnas ett fungerande organiserat stöd inom den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet.

PROJEKTMÅL FÖR ANDRA ETAPPEN, VÅREN 2012

Projektet ska ta fram ett förslag till en organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet. Projektet ska även ta fram rutiner, riktlinjer och material för stödet till inkluderade elever med hörselnedsättning samt för övergången mellan grundskola och gymnasieskola och initiera de delar av detta som kan genomföras våren 2012 respektive läsåret 2012/2013. Rutiner och informationsvägar ska tydliggöras så det blir lätt att överblicka vilket stöd Stockholms stad erbjuder gymnasieelever med hörselnedsättning.

PROJEKTUPPDRAG

Uppdraget är att utifrån den information som framkom under etapp 1 och som redovisas i delrapporten 2011-12-15 utarbeta ett förslag till organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet, vilket innefattar:

- Utarbeta ett förslag till en organisation för ett hörsel-/dövgymnasium på en eller ett par av Stockholms innerstadsskolor (kommunal eller fristående). Gymnasiet ska ha ett kommunikationsfokus, inte ta sin utgångspunkt från funktionsnedsättningen. Fokus ska ligga på att alla elever kan vara fullt delaktiga i all kommunikation. Verksamhetens namn ska spegla detta synsätt. Förslaget ska sträva efter att hitta flexibla lösningar som gör att elever från flera olika program kan välja hörsel-/dövgymnasiealternativet. Förslaget ska beskriva anpassningar av lokaler och lärmiljö samt bemanning. Förutom behöriga lärare med hörsel- och teckenspråkskompetens kommer det även att behövas lösningar med teckenspråkstolkare.
- Utarbeta förslag till förändring av organisation och rutiner för att elever med hörselnedsättning som väljer inkludering ska kunna få likvärdiga förutsättningar i skolan, utifrån de behov utredningen identifierat. I samband med detta föreslå informationsinsatser för att nå ut med information till skolor, elever och föräldrar.
- Ta fram förslag på hur man kan skapa forum där elever med hörselnedsättning/dövhet (oavsett skolform) kan träffa varandra och få utveckla strategier och få redskap för att möta vuxenlivet utifrån sin hörselnedsättning/dövhet.
- Se över hur eleverna i hörsel-/dövgymnasieverksamheten ska kunna erbjudas teckenspråksundervisning och undersöka om det är möjligt att även inkluderade elever kan erbjudas delta i denna.
- Förslaget ska ta hänsyn till vad som framkommer av utredningen *Flexibel specialskola* som lades fram i april 2012. Möjligheter till samverkan med andra aktörer som t.ex. RGH/RGD, fristående skolor, SFI Huddinge och Mogårds gymnasiesärskola skall utredas.
- Undersöka behovet av samverkan i länet/regionen.
- Ta fram ett förslag till informations- och kompetensutvecklingsinsatser för berörd personal inom gymnasieskolan, t.ex. rektorer, skolsköterskor, kuratorer, studie- och yrkesvägledare och lärare.

Utreda på vilket sätt man kan samverka med Hörselhabiliteringen respektive SPSM kring planering och genomförande.

- Ta fram förslag på förändringar i rutiner och organisation för att kunna följa upp elevgruppens resultat och hälsa.
- Utarbeta ett förslag på förändrade rutiner så att eleverna, inför övergången från grundskola till gymnasium, får information om skolalternativ, möjliga kommunikationsstrategier och vilket stöd de har rätt till under gymnasietiden.
- Tydliggöra informationsvägarna så det blir lätt att överblicka vilket stöd Stockholms stad erbjuder gymnasieelever med hörselnedsättning.
- Utredningen ska hämta inspiration från och ta lärdom av andra kommuners/länders erfarenheter både kring inkludering och hörsel-/dövgymsnasieverksamhet.
- Initiera och informera om de delar av förslaget som är möjliga att genomföra under läsåret 2012/2013.

AVGRÄNSNING ENLIGT PROJEKTPLAN

I detta projekt ingår inte:

- Motsvarande behov som beskrivs för inkluderade elever och elever i en framtida hörsel-/dövgymsnasieverksamhet, finns även för de elever inom målgruppen som utöver sin hörselnedsättning/dövhet även har andra funktionshinder, går i gymnasiesärskolan* samt för nyanlända elever**. Det behövs en översyn även för dessa grupper, något som dock inte kommer att rymmas inom ramen för Hugis etapp 2.
- Att utbilda personal.
- Att göra ekonomiska beräkningar av föreslagna förändringar.
- Att implementera eller verkställa förändringar.
- Att utarbeta förslag till uppföljning av hälsa (avgränsningen gjordes i mars 2012 av den operativa styrgruppen).

* I oktober 2011 beviljades Mo Gård Friskola AB tillstånd att starta en gymnasiesärskola för målgruppen personer som kommunicerar på teckenspråk eller använder alternativa kommunikationsformer. Gymnasiesärskolan startar verksamheten från och med höstterminen 2013, skolan kommer att erbjuda plats för sex elever till att börja med. Stockholm har redan tidigare samverkat med Mogård kring gymnasiesärskoleelever med hörselnedsättning/dövhet.

** Nyanlända gymnasieungdomar med hörselnedsättning/dövhet har tagits emot av IVIK och i flera fall har man inlett ett samarbete med SFI i Huddinge där man har tvåspråkig utbildning för vuxna. Vid inrättande av en hörsel-/dövgymsnasieverksamhet i Stockholm är det dock ett alternativ som skulle vara lämpligt för elever ur denna målgrupp.

STÖD I LAGAR & STYRDOKUMENT

FN:s standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet, slår fast att staterna bör erkänna principen om lika möjligheter till utbildning på grundskole-, gymnasie- och högskolenivå för barn, ungdomar och vuxna med funktionsnedsättning. Och att myndigheterna bör se till att sådan utbildning är en integrerad del av den ordinarie utbildningen. De skriver även att utbildningen av människor med funktionsnedsättning ska äga rum i en integrerad miljö med teckenspråkstolkar och annat lämpligt stöd. "Det bör finnas rutiner för lämpligt stöd och lämplig hjälp som gör utbildningen tillgänglig och tillfredsställer de behov som människor med funktionsnedsättning har." *FN:s standardregler, regel 6.* Reglerna lyfter även fram att utbildningen ska erbjudas nära hemmet och att kommunerna ska se till att det finns

undervisningsmaterial av god kvalitet, fortlöpande utbildning av lärare samt stödlärare. Men man öppnar även upp för specialundervisning av grupper där det ordinarie skolsystemet inte kan tillgodose elevens behov.

När det ordinarie skolsystemet inte kan tillgodose behovet av utbildning hos alla människor med funktionsnedsättning kan specialundervisning övervägas. Den bör ha som mål att förbereda de studerande för undervisning i det ordinarie skolsystemet. Sådan undervisning bör ha lika hög standard och lika höga ambitioner som den ordinarie undervisningen och bör vara nära knuten till den. Studerande med funktionsnedsättning bör erbjudas minst samma utbildningsresurser som studerande utan funktionsnedsättning. Medlemsländerna bör ha som mål att stegvis integrera specialundervisningen i den vanliga undervisningen. Det står dock klart att specialundervisning i vissa fall tillfälligt kan vara den lämpligaste typen av undervisning för vissa studerande med funktionsnedsättning. *FN:s standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet. Regel 6.*

Döva och dövblinda tas upp i en egen punkt där man skriver fram att målgruppens speciella behov av kommunikation gör att deras utbildning bättre kan tillgodoses i specialskolor eller i speciella enheter i vanliga skolor. Målsättningen ska vara att döva eller dövblinda skall kunna kommunicera effektivt och bli så självständiga som möjligt.

Även i Salamancadeklarationen förklaras motsvarande strävan. "Elever med behov av särskilt stöd måste ha tillgång till ordinarie skolor som skall tillgodose dem inom en pedagogik som sätter barnet i centrum och som kan tillgodose dessa behov." *Salamancadeklarationen, punkt 2.*

FN:s konvention om rättigheter för personer med funktionsnedsättning som antogs 2006 och trädde i kraft för Sverige 2009 innehåller en artikel om utbildning. Konventionsstaterna erkänner rätten till utbildning för personer med funktionsnedsättning, förverkligad utan diskriminering och på lika villkor. För att förverkliga detta ska staterna bl.a. säkerställa ändamålsenliga individanpassade stödåtgärder i miljöer som erbjuder största möjliga kunskapsrelaterade och sociala utveckling som är förenlig med målet om fullständig inkludering.

Detta synsätt genomsyrar också våra svenska styrdokument. I skollagen beskrivs det redan i *Syftet med utbildningen inom skolväsendet*:

Utbildningen inom skolväsendet syftar till att barn och elever ska inhämta och utveckla kunskaper och värden. Den ska främja alla barns och elevers utveckling och lärande samt en livslång lust att lära. Utbildningen ska också förmedla och förankra respekt för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande demokratiska värderingar som det svenska samhället vilar på. I utbildningen ska hänsyn tas till barns och elevers olika behov. Barn och elever ska ges stöd och stimulans så att de utvecklas så långt som möjligt. En strävan ska vara att uppväga skillnader i barnens och elevernas förutsättningar att tillgodogöra sig utbildningen. *Skollagen, 4 §.*

PROJEKTETS FÖRSLAG – SAMMANFATTNING

UTIFRÅN RESULTATET AV UNDERSÖKNINGEN FÖRESLÅR UTREDNINGEN:

- *Inrättande av en regional hörsel-/dövgymsnasieverksamhet i en av stadens centralt belägna kommunala gymnasieskolor.*
- *Inrättande av rutiner för hur skolsköterskan får ökat ansvar för att uppmärksamma elevernas funktionsnedsättning och initiera en tillgänglighetsplanering.*
- *Införande av rutiner för tillgänglighetsplanering och uppföljning inom samtliga skolformer.*
- *Inrättande av inkluderingsamordning innefattande:*
 - *Centralt finansierat stöd för skolorna vid tillgänglighetsplanering för döva elever, elever med grav eller måttlig hörselnedsättning samt för hörselskadade elever med ytterligare funktionsnedsättning och för elever med annat hemspråk.*
 - *Centralt finansierad uppföljning av måluppfyllelse av kunskapskrav och läroplanens övergripande mål, baserat på tillgänglighetsplanen.*
 - *Statistisk uppföljning av resultat för målgruppen.*
 - *Kostnadsfri konsultation av studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens för studie- och yrkesvägledare i kommunens skolor.*
 - *Vägledningsdagar i samarbete med Hörselhabiliteringen för länets elever med hörselnedsättning/dövhet.*
 - *Återkommande förebyggande information till kommunens skolledare, skolsköterskor, studie- och yrkesvägledare och specialpedagoger.*
 - *Tydligare information via stadens hemsida och via Pedagog Stockholm.*
- *Ökat deltagande i riktade kompetenshöjande insatser arrangerade av hörselhabiliteringen och Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM).*
- *Upphandling av teckenspråkstolktjänster för staden.*

Samtliga förslag tydliggörs längre fram i slutrapporten.

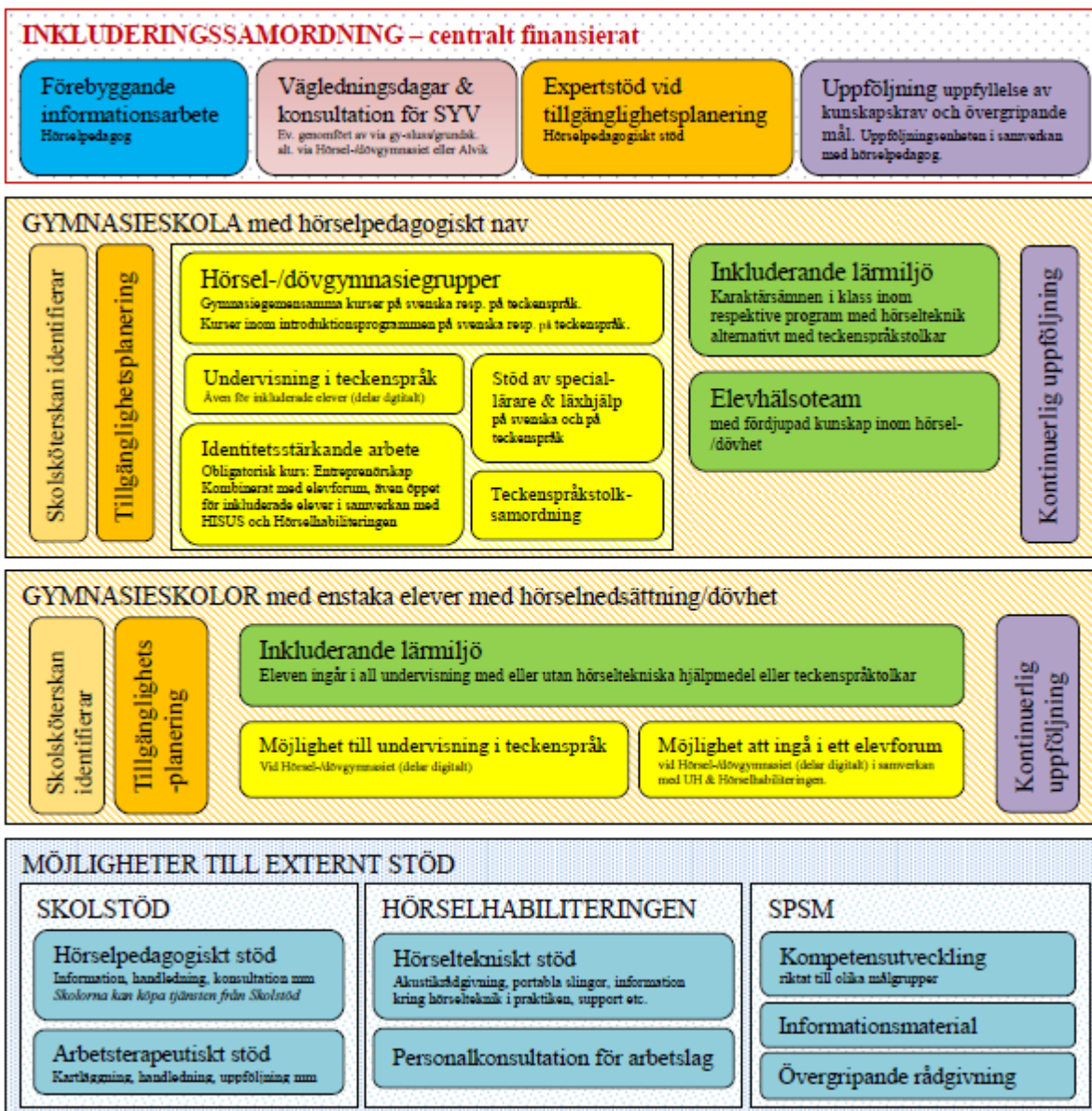
FRAMTAGANDET AV FÖRSLAGEN

Utredningens förslag grundar sig på resultatet av den nulägesbeskrivning och kartläggning av behov som genomfördes under etapp 1 höstterminen 2011 och redovisades i en delrapport 2011-12-15. Förslagen i den statliga utredningen *Likvärdig utbildning* (SOU 2012:24) som offentliggjordes tredje april 2012 har tagits i beaktande. Hugis resultat och förslag har diskuterats med såväl professionella inom förvaltningen, vid Hörselgymnasiet i Göteborg, vid riksgymnasierna för döva (RGD) och hörselskadade (RGH) i Örebro, Hörselhabiliteringen och Specialpedagogiska skolmyndigheten (SPSM) samt med ungdomarna i referensgruppen, representanter för intresseorganisationerna via rådet för funktionshinderfrågor och föräldraråden vid Alviksskolan och Manillaskolan. Förslagen har tagits fram för att så långt möjligt följa den organisation som finns inom förvaltningen.

Det är tydligt att insatser som görs på grundskolan är avgörande för hur inkluderingen på gymnasieskolan fungerar. Det var därför naturligt att söka efter lösningar som kan fungera inom både grundskola och gymnasieskola, trots att detta inte ingick i uppdraget. På motsvarande sätt har lösningar som kan fungera för elever med andra funktionsnedsättningar eftersträfvats.

ÖVERGRIPANDE STRUKTUR

Översikt över förslag till förändrad organisation utifrån utredningen Hugis.

Projektledarens illustration över den föreslagna organisationen (För tydligare bild se bilaga 2).

EN HELHET MED FLERA DELAR

Grundtanken är att i så stor utsträckning som möjligt arbeta förebyggande och uppföljande så att alla elever med hörselednedsättning/dövhet ska kunna vara delaktiga i lärsituationen och få en likvärdig utbildning där de har möjlighet att nå hög måluppfyllelse både när det gäller kunskapskrav och läroplanens övergripande mål. För de flesta av eleverna i målgruppen kan detta uppnås i en inkluderande lärmiljö i den ordinarie gymnasieverksamheten men för en mindre del av målgruppen behövs det lösningar med hela eller delar av

utbildningen i reducerad grupp. Behovet av senare stödinsatser när problem uppstått kan på detta sätt minimeras och elevers misslyckanden kan till stora delar undvikas.

Förslaget omfattar flera delar vilka tillsammans skapar en helhet utifrån målgruppens perspektiv. De rutiner som föreslås för inkluderade elever gäller även eleverna i hörsel-/dövgymsnasieverksamheten och de målgruppsspecifika resurserna som erbjuds vid hörsel-/dövgymsnasieverksamheten ska i möjligaste mån även erbjudas elever i inkluderande lärmiljöer.

Förslaget är utformat så att det kan appliceras på andra funktionsnedsättningar och på alla skolformer.

UTREDNINGEN LIKVÄRDIG UTBILDNING FÖRESLÅR GENOMGRIPANDE FÖRÄNDRINGAR

Den tredje april 2012 lade den statliga utredningen om flexibel specialskola fram sitt slutbetänkande, *Likvärdig utbildning*, SOU 2012:24. Flera av de förslag som utredningen lägger fram är av avgörande betydelse för Stockholms stads planering av en förändrad organisation för gymnasieelever med hörselnedsättning/dövhet.

Huvuddragen i utredningen *Likvärdig utbildning*: s förslag i korthet:

- Ungdom med funktionsnedsättning ska ha rätt att välja skola.
- RGD/RGH (Riksgymnasiet för döva/hörselskadade) läggs ner och RgT (Riksgymnasiet för teckenspråkiga) bildas. Hörselskadade elever som inte är tvåspråkiga kommer därmed inte längre erbjudas ett riksgymnasium, utan detta blir kommunernas/regionernas ansvar.
- Rgsär D/H ersätts med RgsärT och målgruppen avgränsas till att omfatta särskoleelever med hörselnedsättning/dövhet som är teckenspråkiga.
- Kostnaderna för elev på RgT/RgsärT ska i högre grad belasta kommunen, kommunerna ska stå för utbildningskostnaderna medan stat och lansting tar det mesta av övriga kostnader.
- Särbestämmelser för riksgymnasierna ska tas bort ur styrdokumentet.
- Kursplaner i *svenskt teckenspråk*, *svenska för döva* och *engelska för döva* (som nu bara får användas på RGD/RGH) föreslås byta namn (till engelska för teckenspråkiga etc.) och få användas av målgruppen även om de går i annan skolform än statlig.
- Mottagande och antagning vid riksgymnasium ska ske vid: *Nämnden för mottagande i specialskolan och till gymnasial utbildning för vissa ungdomar med funktionsnedsättning*, och ska kunna överklagas.
- Förändring av stadsbidragen med bl.a. införande av stadsbidrag för etablering av verksamheter för bl.a. hörselskadade och döva på lämpliga orter. ("tidsbegränsad satsning omfördelas således under perioden 2014–2016 resurser från att stödja vissa kommuner genom bidrag till den riksrekryterande utbildningen till att stödja fler kommuner med insatser för elever i målgrupperna").

Om förslagen i betänkandet förverkligas och RGH inte längre finns som ett alternativ för elever med grav hörselnedsättning, innebär det att målgruppen för en hörsel-/dövgymsnasieverksamhet i Stockholm ökar. 2010 var det 24 ungdomar från Stockholms län som gick på RGH varav 5 från Stockholms kommun. De flesta av ungdomarna som väljer RGH har gått i Alviksskolans hörselklassverksamhet under grundskoletiden. Kostnaderna för utbildningen för elever med hörselnedsättning/dövhet kommer enligt förslaget i framtiden att belasta kommunen oavsett om de väljer RgT eller en hörsel-/dövgymsnasieverksamhet i Stockholm.

PROJEKTETS FÖRSLAG – SKOLORNAS STÖD TILL INKLUDERADE ELEVER

Utredningen förslår att skolsköterskan får i uppdrag att bevaka att rektor har kännedom om alla elever med hörselnedsättning/dövhet och att initiera en tillgänglighetsplanering. Förslaget omfattar även införande av rutiner för tillgänglighetsplanering inför att en elev med hörselnedsättning/dövhet börjar en utbildning. Tillgänglighetsplaneringen föreslås också användas som grund för kontinuerlig uppföljning.

SYFTE

Elever med hörselnedsättning/dövhet som valt en inkluderande lärmiljö ska erbjudas likvärdiga förutsättningar för lärande och socialt samspel. Det ska finnas rutiner som säkerställer att elevernas behov identifieras samt att lärmiljö och pedagogik anpassas utifrån behoven hos elever med hörselnedsättning/dövhet.

Målet är att införa rutiner som garanterar:

- Att skolorna har beställarkompetens kring hörselnedsättning/dövhet.
- Att rektor har kännedom om att det finns elev med hörselnedsättning/dövhet på skolan.
- Att rektor ansvarar för att en tillgänglighetsplanering initieras.
- Att en tillgänglighetsplan som beskriver de anpassningar som skolan ska genomföra upprättas tillsammans med elev och förälder (gäller för de elever som inte är myndiga), och bifogas elevens individuella studieplan/utvecklingsplan (för grundskolan).
- Att åtgärder vidtas utifrån tillgänglighetsplanen så att elevens lärmiljö förbereds utifrån elevens behov och att planen följs upp regelbundet och vid behov revideras.
- Att berörd personal deltar i informationsträffar och kurser för att höja sin kompetens om vad det innebär att ha en hörselnedsättning/dövhet och hur det påverkar lärsituationen.

Förslaget är utformat så att det kan appliceras på andra funktionsnedsättningar och på alla skolformer.

BAKGRUND

De flesta elever med lindrig hörselnedsättning samt en stor del av eleverna med måttlig/grav hörselnedsättning och ett mindre antal döva elever, väljer idag ett inkluderande gymnasiealternativ. Målet med inkludering är att lärmiljön ska ge möjlighet för alla elever att delta utifrån sina förutsättningar. Eleverna med hörselnedsättning / dövhet ska trots sin funktionsnedsättning kunna vara fullt delaktiga i undervisning och i socialt samspel i skolan. Tidigare användes termen integrering med samma avsikt, men begreppets mening förändrades över tid så att det allt mer fokuserade på eleven med behov av särskilt stöd istället för på lärmiljön (T.ex. Emanuelsson i *Därför inkludering*, 2008). Det var också en av anledningarna till att man övergav benämningen integrering till förmån för begreppet inkludering, vilket på ett tydligare sätt lyfter fram delaktighetsaspekten ur ett grupperspektiv. För att den avsedda delaktigheten ska komma till stånd krävs det dock att lärmiljön skapar förutsättningar för detta. Det räcker inte med att byta benämning, utan man måste även analysera hur man ska

kunna uppnå delaktigheten i praktiken utifrån varje enskild elevs olika förutsättningar. För att flytta fokus från individ till lärmiljö, används i denna rapport begreppet *inkluderande lärmiljö* istället för det vardagliga uttrycket inkluderade elever.

Läroplanen är tydlig när det gäller att alla som arbetar i skolan ska "samverka för att göra skolan till en god miljö för utveckling och lärande." Lgy 11 sid. 10. Utredningen visar behov av en översyn av rutinerna kring att lärmiljön anpassas för eleverna i inkluderande lärmiljöer och för hur det stöd som finns att tillgå ska nå fram till eleverna. Idag anpassas sällan lärmiljön och hörselteknik används inte i den omfattning som är motiverat utifrån elevernas hörselnedsättningar. Endast en liten del av pedagogerna har fått kompetensutveckling kring hur man kan anpassa lärsituationen för att möta elevens behov. Skolorna har idag möjlighet att hämta stöd, från kommun (köpt hörselpedagogtjänst från Skolstöd), landsting (kostnadsfritt på Hörselhabiliteringen) och stat (kostnadsfritt på SPSM), men det är möjligheter som få efterfrågar och använder. Pedagoger och ledare har sällan beställarkompetens, vilket leder till att de sällan uppmärksammar elevens stödbehov. Utredningen visar att föräldrar oftast måste vara drivande för att eleven ska få stöd.

VAD KRÄVS FÖR ATT LÄRMILJÖN SKA BLI INKLUDERANDE?

För att elever med hörselnedsättning som väljer en inkluderande lärmiljö ska kunna få likvärdiga förutsättningar i skolan som andra elever, har utredningen identifierat behov av:

- Ökad kompetens kring hörselnedsättning/dövhet hos rektorer, skolsköterskor, studie- och yrkesvägledare, specialpedagog och övriga i elevhälsoteamet samt undervisande lärare så att man kan identifiera stödbehovet och vidta lämpliga förebyggande åtgärder. Samt att skolan skaffar sig kännedom om vilket expertstöd man kan få och var man kan inhämta detta.
- Rutiner för hur skolsköterskan informerar rektor om att det finns elev med hörselnedsättning på skolan.
- Rutiner kring hur man på skolan, i överenskommelse med elev och förälder, tillsammans med en hörselpedagog analyserar stödbehovet och förbereder/tillgänglighetsanpassar lärmiljön (akustik, belysning, möblering, informationsinsatser, pedagogiska anpassningar etc.) inför mottagandet av en elev med hörselnedsättning/dövhet.
- Rutiner för hur man tillsammans med eleven fortlöpande följer upp och planerar för att lärmiljö och arbetssätt ska möjliggöra elevens delaktighet.
- Rutiner för hur eleverna ska få kvalificerad studie- och yrkesvägledning inför övergången till gymnasieskola samt inför övergång till högre studier eller arbetsliv.
- Höga/likvärdiga förväntningar på elevens skolprestationer - eleven har rätt till en undervisning som möjliggör att de högre betygen kan nås, på samma sätt som övriga elever.
- Tillgång till forum, där eleven kan träffa andra elever med hörselnedsättning/dövhet, få möjlighet att utveckla strategier för fortsatt utbildning och arbetsliv.
- Möjlighet till teckenspråksundervisning.

FÖRSLAG: RUTINER FÖR ATT STÖDET SKA NÅ FRAM

Skolsköterskan får i uppdrag att bevaka att rektor har kännedom om alla elever med hörselnedsättning/dövhet och att initiera en tillgänglighetsplanering.

BAKGRUND

Flertalet elever berättar inte självmant om sin hörselnedsättning utifrån att de har svårt att beskriva sina behov av anpassningar och av rädsla för att bli utpekade.

Höstens utredning visar att information om elevers hörselnedsättning inte alltid når skolan (rektor, pedagoger, studie- och yrkesvägledare) på grund av sekretess. 2005 skedde två samtidiga förändringar, dels ändrades uppdrag och finansiering av det hörselpedagogiska stödet centralt i Stockholms kommun och dels ändrade Hörselhabiliteringen sina rutiner för hur de informerar skolor om elevers hörselnedsättning. Detta fick som konsekvens att det hörselpedagogiska stödet efter 2005 endast når ut till en mindre del av eleverna i Stockholms skolor och att ingen längre har överblick över och bevakar elevgruppens behov av anpassningar och stöd.

Skolsköterskan är den på skolan som via hälsojournalerna har kännedom om elevernas hörselnedsättning. Det är osäkert om skolsköterskorna alltid är medvetna om att de har en unik information, vilken skulle kunna användas för att säkerställa en god lärmiljö för eleven. Det är också möjligt att skolsköterskorna med hänvisning till sin sekretess inte för information vidare till rektor.

Se vidare bilaga 1- *Fördjupning* under rubriken: *Varför sätts stödprocessen inte igång?*

SKOLSKÖTERSKAN INITIERAR TILLGÄNGLIGHETSPLANERING

Inför att en ny elev med hörselnedsättning/dövhet kommer till en gymnasieskola ska skolsköterskan beakta att rektor blir informerad och att en träff med elev, förälder, mentor och hörselpedagog (i de fall man får centralt finansierat stöd enligt förslaget nedan), planeras in. Detta ska ske så fort som möjligt, helst redan före skolstart. Rutinen beskrivs i den reviderade versionen av "Riktlinjer och strategier. Elever i behov av särskilt stöd".

I den nya skollagen anges det att skolhälsan ska arbeta förebyggande och bidra till att skapa miljöer som främjar elevens lärande, utveckling och hälsa. Det står även att elevhälsan har ett särskilt ansvar för att undanröja hinder för varje enskild elevs lärande och utveckling. Skolhälsan har stark sekretess, men den nya skollagen lyfter fram att skoläkare och skolsköterska får lämna uppgifter till den övriga elevhälsan eller den elevstödande verksamheten i övrigt, t.ex. till rektor eller lärare, om det är nödvändigt att lämna en sådan uppgift för att eleven ska kunna få det stöd hon eller han behöver.

I de fall förälder och/eller elev inte vill berätta om hörselnedsättningen, ska skolsköterskan ta kontakt med familjen och beskriva att skolan har en skyldighet att ge alla elever det stöd de behöver för att kunna få en likvärdig utbildning. Skolsköterskan ska förklara att hon vill träffa elev och förälder tillsammans med mentor och hörselpedagog för att prata om vad som behövs för att eleven ska kunna vara fullt delaktig i skolan. Om eleven/föräldern inte vill att hörselpedagogen och/eller mentor ska närvara måste detta respekteras. Skolsköterskan kan i dessa fall få råd från hörselpedagogen inför samtalet, utan att avslöja elevens namn.

Vid samtalet ska elev/förälder få en tydlig bild av vad det innebär att göra en tillgänglighetsplan och om att de kan påverka vilka som ska få information om elevens hörselnedsättning. Om skolsköterskan ska vara delaktig i det fortsatta arbetet med framtagandet av tillgänglighetsplanen måste bestämmas ifrån fall till fall. Ofta kan mentor och hörselpedagogen ansvara för den fortsatta planeringen.

FÖRSLAG: UPPRÄTTANDE AV TILLGÄNGLIGHETSPLAN

Införande av rutiner med tillgänglighetsplanering när en elev med hörselnedsättning börjar en utbildning. Formulär för tillgänglighetsplan och stödmaterial för skolan tas fram i samverkan med SPSM och Hörsel-/dövforum och ska finnas tillgänglig via Pedagog Stockholm.

BAKGRUND

Det finns ingen naturlig plats för planering av anpassningar av lärmiljö/lärsituation utifrån en elevs funktionsnedsättning inom den dokumentation som idag görs kring planering av en elevs skolgång. En del skolor har tidigare använt sig av åtgärdsprogram för att beskriva tillgänglighetsanpassningar. Det framgår dock nu av styrdokumentet att åtgärdsprogram endast ska upprättas för att beskriva åtgärder som syftar till att en elev ska uppnå specifika kunskapskrav. För en elev med funktionsnedsättning behövs det anpassningar för att lärmiljön ska bli tillgänglig. Dessa insatser är oftast inte kopplade till specifika kunskapskrav utan handlar om att generellt skapa förutsättning för delaktighet i undervisning och socialt samspel. Det finns många elever med funktionsnedsättning som inte har några problem med att uppnå kunskapskraven förutsatt att lärmiljön tillgänglighetsanpassats. Skolverket och SPSM har uppmärksammat denna problematik och har visat ett stort intresse för att hitta lösningar.

INFÖRANDE AV TILLGÄNGLIGHETSPLAN

Utredningen föreslår att skolan alltid tar fram en tillgänglighetsplan inför att en elev med hörselnedsättning/dövhet ska börja på en skola. Inspiration till detta har bl.a. hämtas från SPSM:s arbete i en av grannkommunerna. Även om Hugin endast omfattar gymnasiet kan det rekommenderas att samma rutin införs för grundskolan. Tillgänglighetsplanen ska beskriva de insatser skolan ska göra för att lärmiljön ska vara tillgänglig och erbjuda eleven möjlighet till delaktighet. Planen ska beskriva vilka anpassningar av teknik, akustik, lärmiljö, pedagogik och bemötande samt vilka informations-/utbildningsinsatser som behöver göras.

Skolan ansvarar för att en tillgänglighetsplan tas fram tillsammans med elev, förälder och hörselpedagog. Det är lämpligt att mentor leder processen, men det skulle även kunna vara specialpedagogen som intar denna roll. Rektor har det yttersta ansvaret för att en tillgänglighetsplan upprättas, efterlevs och utvärderas för alla elever med hörselnedsättning/dövhet. Tillgänglighetsplanen bifogas elevens individuella studieplan (IUP för grundskolan).

En detaljerad beskrivning av innehållet i en tillgänglighetsplan finns i bilaga 1 – *Fördjupningar* under rubriken: *Tillgänglighetsplanens innehåll*.

Genom att införa rutiner för tillgänglighetsplanering sörjer man för att alla elever med hörselnedsättning/dövhet erbjuds det stöd de behöver för att få en likvärdig utbildning.

FRAMTAGANDET AV TILLGÄNGLIGHETSPLAN

Att göra en tillgänglighetsplan kräver expertkompetens, då det både behövs fingertoppskänsla och kan vara ett detektivarbete att utröna vad som krävs av lärmiljön för elevens möjlighet till delaktighet. Det är viktigt att eleven själv får möjlighet att förbereda sig inför planeringen genom att tänka igenom olika lärsituationer och utifrån det beskriva vilka lärmiljöer (även digitala) som fungerar bra respektive är svåra eller omöjliga. Vid planeringsmötet kan hörselpedagog och mentor handleda eleven genom att ställa frågor som hjälper eleven att ringa in områden där det behövs anpassningar.

Information från grundskolan i form av tidigare tillgänglighetsplan och/eller bilagan till gymnasieansökan är till stor hjälp som underlag vid planeringen. En hörseltekniker från hörselhabiliteringen bör kopplas in när det gäller hörselteknik och akustik.

Det är troligt att tillgänglighetsplanen måste kompletteras och/eller revideras efter ett par månader när eleven och lärarna fått praktisk erfarenhet av vad som fungerar respektive inte fungerar i vardagen. Hörselpedagogen behöver därför i detta syfte komma tillbaka och göra en uppföljning med elev, mentor och ev. förälder efter ett par månader. Mentor måste därefter ansvara för att planen följs upp regelbundet under utbildningen, speciellt när nya kurser startas eller andra förändringar genomförs.

FORMULÄR FÖR TILLGÄNGLIGHETSPLANERING

För att underlätta skolornas tillgänglighetsplanering bör staden bistå skolorna med ett formulär med tillhörande förklarande text. Framtagande av ett formulär för tillgänglighetsplanering kan genomföras i samverkan med SPSM och Hörsel-/dövforum. Det kan senare även vara intressant att ta fram motsvarande underlag för elever med synnedsättning något som provats av SPSM i en fristående gymnasiesärskola i Sollentuna.

BEHOV AV HÖRSELPEDAGOGISKT STÖD I SAMBAND MED TILLGÄNGLIGHETSPLANERINGEN

Eleverna har oftast svårt att själva beskriva hur lärmiljön behöver anpassas för att de ska kunna vara fullt delaktiga och det går inte heller att förlita sig på att föräldrarna alltid kan förmedla denna kunskap. Många av eleverna vill dessutom dölja sitt funktionshinder, av rädsla för att bli utpekade. Det krävs därför att någon med hörselpedagogisk specialkompetens kan ställa rätt frågor och komma med förslag på möjliga lösningar. Det är inte realistiskt att den enskilda skolan ska ha denna expertkompetens inom hörselpedagogik. Det hörselpedagogiska stödet behöver därför finnas centralt, men nå ut till alla berörda skolor. Förslagsvis skulle det kunna organiseras genom en inkluderingssamordning, vilket beskrivs längre fram i dokumentet under rubriken *Projektets förslag – Inkluderingssamordning*.

Förslaget innebär att hörselpedagogens uppdrag skulle omfatta ett förebyggande arbete, där man bistår skolorna vid tillgänglighetsplaneringen. Hörselpedagogen ska ha en handledande funktion vid planeringen samt bidra med sitt kunnande på ett sätt som gör att elev, förälder och skola får ökad kompetens om hur lärmiljön kan anpassas. I uppdraget ska det även, vilket beskrivs ovan, ingå en uppföljning efter ett par månader och utifrån detta ska tillgänglighetsplanen justeras.

Om elev/förälder inte vill att hörselpedagogen ska delta i planeringsprocessen, kan mentor/specialpedagog konsultera hörselpedagogen inför framtagandet av tillgänglighetsplanen.

VILKA ELEVER SKA HA EN TILLGÄNGLIGHETSPLAN?

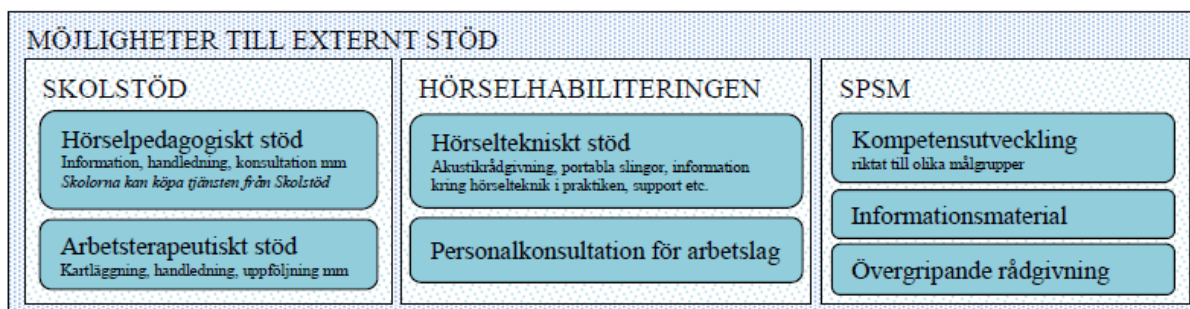
Alla elever med hörselnedsättning/dövhet ska enligt förslaget erbjudas en tillgänglighetsplan. Skolorna föreslås få kostnadsfritt stöd av hörselpedagog för följande grupper:

- alla elever med måttliga och grava hörselnedsättningar (elever med hörapparat eller Baha)
- alla döva elever (med eller utan cochlea implantat, CI)
- alla lindrigt hörselskadade elever med ytterligare funktionsnedsättningar
- lindrigt hörselskadade elever med annat hemspråk (när detta påverkat deras språkutveckling).

Även elever med lättare hörselnedsättning eller ensidiga hörselnedsättningar kan ha behov av anpassningar i lärmiljön. I de fallen måste skolan klara att genomföra tillgänglighetsplaneringen utan stöd av hörselpedagog, alternativt anlita hörselpedagogiskt stöd inom sin egen budget.

TILLGÄNGLIGT EXTERNT STÖD

Det är viktigt att rektor, skolsköterska, studie- och yrkesvägledare samt specialpedagog har kunskap om vilket expertstöd som finns att tillgå. Och att man vid tillgänglighetsplaneringen planerar in vilket stöd man kommer att använda.

I Hörsel-/dövforums rapport från 2010 av Carin Norman, redovisas hur kommun, landsting och stat ska samverka för att bidra till att eleven får det stöd han/hon behöver för att få möjlighet till utveckling och tillgång till en likvärdig utbildning.

Det erbjuds stöd av hög kvalitet från såväl Skolstöd (kommun), Hörselhabilitering (landsting) och SPSM (stat), med det är relativt få elever/skolpersonal som får del av detta stöd. Norman pekar på bristande beställarkompetens som en av huvudorsakerna till detta. Sekretessen utgör ett hinder för samverkan mellan kommun och landsting vilket ytterligare försvårar samverkan. Hur stödet är organiserat inom kommunen har också en stark inverkan på huruvida stödet når eleven. Det förefaller idag vara avgörande att föräldrar är aktiva, kunniga om sitt barns behov i skolan samt har accepterat att barnets funktionsnedsättning innebär behov av anpassningar av lärmiljö för att eleven ska få de anpassningar de är i behov av.

För en utförlig beskrivning av det tillgängliga stödet Delrapport, kapitel 4.

FÖRSLAG: MÖJLIGHET TILL TECKENSPRÅKSUNDERVISNING (DELVIS DISTANS)

Alla elever med hörselnedsättning oavsett program ska kunna välja teckenspråk för hörande som individuellt val. Delar av utbildningen ska ges vid hörsel-/dövgymnasiet och andra delar på distans.

SYFTE

Elever med hörselnedsättning/dövhet ska erbjudas teckenspråksundervisning.

PROBLEMBESKRIVNING

Förslaget är baserat på underlag från Hugis nulägesbeskrivning och kartläggning av behov, vilka redovisats i delrapporten. I bilaga 1 – *Fördjupning* under rubrik *Möjlighet till kurser i teckenspråk* belyses problematik kring att mycket få elever idag får undervisning i teckenspråk, att det finns få behöriga lärare i ämnet teckenspråk, att kunskapsnivån i språket varierar mycket mellan olika hörselskadade elever, att alla döva och hörselskadade elever oavsett bakgrundskunskaper idag är hänvisade till kurser i *teckenspråk för hörande* och att kurser i teckenspråk inte ger meritpoäng. Möjligheter och problem kring att driva teckenspråkundervisning på distans beskrivs också i bilaga 1 – *Fördjupning*.

BAKGRUND

Många ungdomar med hörselnedsättning skulle ha glädje av att kunna använda teckenspråk/teckenspråkstolkar i situationer där ljudmiljön är svår och hörseltekniken inte fungerar eller räcker till (t.ex. vid större föreläsningar eller bullriga miljöer i utbildningar och arbetsliv). Vuxna hörselskadade som kan teckenspråk beskriver hur de använder båda språken utifrån situation. För att t.ex. orka en hel arbetsdag finns det de som växlar mellan att använda teckenspråk via tolk på större möten och att delta i mindre möten med hjälp av hörseltekniska hjälpmedel. Det är inte heller ovanligt att hörseln sjunker under ungdomsperioden och behovet av teckenspråk som kompletterande språk kan då öka. Teckenspråket är dessutom en väg till full delaktighet i ett socialt samspel för många hörselskadade.

Det blir mer och mer vanligt att hörselskadade studenter använder sig av teckenspråkstolkar för hela eller delar av sin utbildning vid högre studier. På senare år har det även blivit vanligare att använda en kombination av hörselteknik och tolk s.k. intermittenttolkning eller i dagligt tal "ketchuptolkning". Det innebär att studenten lyssnar på läraren med stöd av hörselteknik och läppavläsning, talar när han/hon vill göra inlägg eller ställa frågor och använder sig av tolken (behövs bara en tolk) för att ta del av vad kurskamraterna säger eller för att få ett förtydligande om hon/han inte hör vad läraren säger. Båda typerna av tolkanvändande kräver att studenten kan teckenspråk. Läs mer nedan under rubriken *Att studera med teckenspråkstolkar*.

INTENTIONEN BAKOM SPRÅKLAGEN NÅR INTE FRAM

Enligt språklagen ska alla döva och hörselskadade som har behov av svenskt teckenspråk ha möjlighet att lära sig, utveckla och använda det. I delbetänkande till utredningen om flexibel specialskola (SOU 2011:30) beskrivs problematiken som finns kring teckenspråksundervisning för döva och hörselskadade elever i grundskolan på ett uttömmande sätt. Utredaren utgår från intentionerna bakom språklagen där möjligheten att utveckla och använda teckenspråk ska ta sin grund i individens behov av språket.

Utredningen om flexibel specialskola föreslår i sitt delbetänkande att teckenspråk jämföras med de nationella minoritetsspråken i skollagen och i skolförordningen. Det innebär att samma bestämmelser ska gälla för elever som väljer teckenspråk som språkval eller modersmål som för elever som på samma sätt väljer ett nationellt minoritetsspråk. Alla elever som har behov av teckenspråk ska ha rätt att få undervisning i ämnet.

BEHOVSBESKRIVNING

Många elever med hörselnedsättning är alltså betjänta av att ha teckenspråk som ytterligare ett språk för kommunikation och lärande. För att kunna använda teckenspråk i detta syfte krävs det att eleverna erbjuds utbildning i teckenspråk, så att de kan utveckla språket till en nivå som fungerar för att använda språket i

utbildningssammanhang. Det finns därför behov av att kunna erbjuda teckenspråk för såväl elever i inkluderande lärmiljöer som för elever vid ett hörsel-/dövgymsnasium.

Det behöver även finnas möjlighet till en bedömning av förkunskaperna så att eleven får börja på det steg de befinner sig. Kursen måste utformas så att eleven får utveckla ett teckenförråd som är adekvat utifrån att eleven ska kunna använda språket som ett redskap för lärande. Det kan innebära att man måste individualisera mycket för att kunna möta elevernas behov och erbjuda alla steg som är aktuella för målgruppen.

Det finns också elever med grava hörselnedsättningar som redan under sin gymnasieutbildning skulle ha glädje av att kunna läsa vissa ämnen på teckenspråk eller med stöd av teckenspråkstolkar alternativt med intermittenttolkning.

ALLA ELEVER MED HÖRSELNEDSÄTTNING/DÖVHET SKA ERBJUDAS MÖJLIGHET TILL ATT LÄSA TECKENSPRÅK.

För elever som valt inkluderade lärmiljöer och har behov och önskemål om teckenspråk, föreslår utredningen att man erbjuder teckenspråksutbildning från hörsel-/dövgymsnasieverksamheten. Huvuddelen av undervisningen ska bestå av korta handlednings- och kommunikationspass via digitalt forum t.ex. Skype (ca.15-20 min/tillfälle) samt uppgifter och inlämning av uppgifter via en digital plattform, t.ex. Fronter. Detta kombineras med ett antal fysiska träffar där man gemensamt med eleverna som läser samma kurs vid hörsel-/dövgymsnasieverksamheten har kommunikativa moment i större grupp, vilka förläggs till det hörselpedagogiska navet på sen eftermiddagstid. Denna tjänst skulle med fördel även kunna erbjudas till inkluderade elever i andra kommuner i regionen mot en rimlig avgift.

Vid riksgymnasiet för teckenspråk på Birger Sjöberg gymnasiet (vänder sig till hörande som vill läsa teckenspråk) har man provat modeller för distanskommunikation genom att använda digitala kommunikationsverktyg. Vid individuell undervisning/handledning fungerar det att använda kostnadsfri programvara som t.ex. Skype. När man vill ha kommunikation mellan flera personer behövs en mer avancerad programvara. Vid Birger Sjöberg gymnasiet använder programmet Ivisit (200 dollar per år för licens för tjugo samtidiga användare <http://www.ivisit.com>) men det kan även finnas andra liknande program som erbjuder motsvarande funktionalitet. Detta behöver utredas närmare när det blir aktuellt, då ny programvara hela tiden dyker upp på marknaden. Programvaran man väljer måste fungera i stadens nätverk.

BEDÖMNING AV ELEVENS FÖRKUNSKAPER

I kursplanen för *teckenspråk för hörande* finns det sju kurser (steg), som eleven kan läsa. Då eleverna har väldigt olika förkunskaper behöver man först göra ett test för att bedöma på vilket steg de ska börja.

Vid hörsel-/dövgymsnasieverksamheten måste man utveckla kompetens/metoder att göra denna typ av bedömning inför att en elev ska börja studera *teckenspråk för hörande*. Se vidare nedan under rubriken *Projektets förslag - Inrättande av gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhet*.

MÖJLIGHET TILL ATT INGÅ I ETT HÖRSEL-/DÖVNÄTVERK

Elever med hörselnedsättning/dövhet ska erbjudas forum där de kan träffa varandra. De ska där få utveckla kunskap om sin funktionsnedsättning och om villkor och förutsättningar för fortsatta studier och yrkesliv. Eleverna ska få möjlighet att utveckla strategier och få redskap för att möta vuxenlivet utifrån sin hörselnedsättning/dövhet.

ELEVLETT DIGITALT FORUM FÖR NÄTVERKANDE

Eleverna kan erbjudas att delta i ett digitalt ungdomsforum för nätverkande och utbyte av erfarenheter och tankar vilket föreslås drivas av eleverna i hörsel-/dövgymnasieverksamheten i samverkan med Unga Hörselskadade, UH.

Läs mer nedan under *Projektets förslag: Inrättande av gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhhet* under rubriken *Möjlighet till identitetsstärkande aktiviteter*.

KURS I ENTREPRENÖRSKAP

I förslaget för inrättande av ett gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhhet nedan föreslås att eleverna läser kursen entreprenörskap 100 poäng för att inom kursens ram utveckla egna strategier för att kunna vara företagsam och kommunicera med omvärlden i olika sammanhang. Läs mer nedan under rubriken *Projektets förslag: Inrättande av gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhhet* under rubriken *Möjlighet till identitetsstärkande aktiviteter*.

FÖRSLAG: ATT STUDERA MED TECKENSPRÅKSTOLKAR

Utredningen föreslår att staden gör en upphandling av teckenspråkstoltjänster, samt att det hörselpedagogiska navet får i uppdrag att samordna tolkuppdragen för kommunens gymnasieelever som läser med tolkar och ansvara för informationen till tolkanvändarna. Utredningen föreslår också att man strävar efter att i möjligaste mån samla döva elever i behov av tolkar vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten för att öka utbildningens kvalitet och minska kostnaderna.

SYFTE

Inkluderade elever med dövhhet/hörselnedsättning som använder teckenspråkstolkar under sin gymnasieutbildning ska erbjudas likvärdiga förutsättningar för lärande och socialt samspel som andra elever. Det ska finnas rutiner som säkerställer att elevernas behov uppmärksammas samt att lärmiljö och pedagogik anpassas utifrån tolksituationen och den döve elevens behov.

BAKGRUND

Döva elever som har teckenspråk som förstaspråk använder teckenspråk för kommunikation och lärande. I en teckenspråklig kommunikationssituation har eleverna inga kommunikativa svårigheter utan kan vara fullt delaktiga. De flesta döva ungdomar väljer att genomföra sina studier vid Riksgymnasiet för döva i Örebro, där all undervisning sker direkt på teckenspråk. Hugis enkätundersökning 2011, visade dock att det finns fyra döva elever som valt en gymnasieskola i Stockholms kommun. Under utredningens gång har det framkommit uppgifter om ytterligare fyra elever som valt skolor i grannkommunerna, men det kan finnas fler. Det framkommer inte om eleverna går i kommunala eller fristående gymnasieskolor och inte heller vilken kommun som är deras hemkommun. Alla dessa elever använder teckenspråkstolkar för att kunna delta i undervisning och socialt samspel.

De flesta döva elever med teckenspråk som förstaspråk har under grundskoletiden gått i en statlig specialskola där undervisningsspråket har varit teckenspråk och där man följt specialskolans kursplaner. Eleverna har på specialskolan fått viss undervisning i tolkunskap och använt tolkar vid speciella tillfällen under

specialskoletiden, men de har sällan erfarenhet av att använda tolkar i undervisningen. Det finns även några elever som kommer från en fristående teckenspråklig skola där man följt grundskolans kursplaner.

VAL AV GYMNASIEUTBILDNING

Utredningen föreslår att döva elever ska ha möjlighet att genomföra sina studier vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten. Ambitionen är att de ska kunna läsa gymnasiegemensamma ämnen direkt på teckenspråk. I de fall det inte finns tillräckligt elevunderlag för detta, ska eleverna kunna delta i hörselgrupperna med tolkar. Övriga ämnen läser eleverna tillsammans med elever i det valda programmet/inriktningen/fördjupningen med tolkar.

Det kan finnas många skäl till att en elev väljer inkludering istället för RGD (i framtiden RgT). Det kan handla om att eleven eller föräldrarna inte vill att eleven ska flytta till Örebro, utan fortsätta att bo hemma. Några av eleverna har hittat ett speciellt program, en speciell inriktning eller en speciell skola som de är intresserade av. Några ser också inkluderingsalternativet som en förberedelse inför att i framtiden läsa vid universitet med tolkar. Det finns även någon elev som anser att kvalitén på undervisningen på RGD inte motsvarar den på det kommunala gymnasiet, något som eleven grundar på egna upplevelser från besök på RGD inför gymnasievalet.

Några av eleverna säger att de skulle ha valt ett hörsel-/dövgymnasiealternativ i Stockholm, om det hade funnits ett sådant val. Medan andra som valt utifrån att det är en specifik inriktning de söker, inte skulle valt ett sådant alternativ.

Fördelarna med att gå på hörsel-/dövgymnasieverksamheten jämfört med att gå inkluderade är flera. Eleverna ingår i ett socialt sammanhang där de har kamrater som kan kommunicera på teckenspråk. Mentorena är teckenspråkiga så eleven kan ha direktkontakt med sin mentor. Det finns kompetens kring vad det innebär att vara döv och ha svenska som ett andra språk. Eleverna får möjlighet att arbeta med identitetsstärkande arbete inom kursen Entreprenörskap. Det finns kompetens kring tolkanvändande. Lärmiljön är anpassad utifrån att vara så visuell som möjligt. Se vidare nedan under rubriken: *Projektets förslag: Inrättande av gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning/dövhet.*

ATT DELTA I ETT SAMTAL MED TOLK

Att delta i ett samtal genom tolkar är inte samma sak som att direkt delta i ett samtal. Att använda tolkar i undervisningssammanhang ställer höga krav på kunskap om hur man använder tolk hos alla inblandade, elev, lärare och tolkar. Det ställer även krav på anpassningar av lärmiljön i fråga om t.ex. organisation av undervisningen, framförhållning, möblering och belysning. Alla inblandade parter behöver ha en regelbunden dialog för att hitta former som fungerar för de situationer som uppstår.

Läs mer om vad det innebär att använda tolk i utbildning i bilaga 1 – *Fördjupning*, under rubriken *Att studera med tolk*.

INFORMATION TILL LÄRARE OCH ELEVER

Utredningen föreslår att det hörselpedagogiska navet får ansvar för att ge information och stöd till tolkanvändarna på de skolor där kommunens gymnasieelever studerar med tolk.

Fram till 2005 fanns det en centralt anställd studie- och yrkesvägledare som tog ansvar för att informera eleven, skolans berörda personal samt klasskamraterna om vad det innebär att använda teckenspråkstolkar. Vid omorganisationen försvann denna möjlighet och respektive skola måste själv ansvara för informationen, något man vanligen inte har någon kunskap om.

Det är idag ofta tolkbolaget och ledningen som i samband med att man avtalar om tolkuppdraget inför skolstart, avgör vilken information om tolkanvändning som ska planeras in. Ofta blir det tolkarna som får ansvar för att ge en kort introduktion till mentor och den döve eleven. Det verkar vara ovanligt att eleven själv, lärare eller klasskamrater får någon djupare information om vad det innebär att använda tolk i undervisningssammanhang. Tolkarna försöker ge information till eleven och till de lärare de samspelar med efterhand som det uppstår problem.

INGA FORUM FÖR UPPFÖLJNING

Utredningen föreslår att skolorna inför rutiner för regelbunden uppföljning med elever, tolkar och mentorer.

Efter att man använt utbildningstolkar en tid börjar nya frågor dyka upp. Det verkar dock sällan finnas något forum där elev, tolkar och lärare kan sitta ner och prata om tolksituationen och hur man kan få den att fungera bättre. Oftast sker dessa samtal i förbifarten på väg in i eller ut från klassrummet eller i korridoren.

UPPHANDLING AV TECKENSPRÅKSTOLKNING

Utredningen föreslår att staden gör en upphandling av teckenspråkstolktjänster.

Det har under senare år skett stora förändringar i finansiering av teckenspråkstolkning. Landstinget har tidigare tagit större ekonomiskt ansvar för teckenspråkstolkning, vilket lett till att kommunen inte upphandlat teckenspråkstolkar samtidigt som man upphandlade andra språktolkar. Kommunen har därför idag inget ramavtal för teckenspråkstolktjänster. Det är idag oklart hur skolorna går till väga för att avtala med tolkbolag om utbildningstolkning. Att upphandla teckenspråkstolkar för utbildning kräver beställarkompens kring just utbildningstolkning för ungdomar.

Det måste tas fram ett ramavtal för utbildningstolkning. Underlaget för upphandlingen måste skrivas så att det skapas goda förutsättningar för utbildningstolkning på gymnasienivå. Vid enheten för utbildningstolkning vid Stockholms universitet har man lång erfarenhet av att göra upphandlingar av utbildningstolkar. Det underlag de använder är i många delar applicerbart även för utbildningstolkning på gymnasienivå och det är lämpligt att man använder det som förebild.

Läs mer i bilaga 1 – Fördjupning under rubriken *Att studera med tolk / Erfarenheter från universitetsvärlden*.

Det finns även andra grupper av tolkanvändare inom kommunen t.ex. använder döva medarbetare tolkar inom sitt arbete, elever med hörselnedsättning använder tolkar i situationer där det inte är tillräckligt med hörselteknik och det kan vara döva föräldrar som ska delta vid möten på skolor/förskolor. Även för denna typ av tolkning behövs en upphandling. Då det är stora skillnader mellan detta och utbildningstolkning är det klokt att göra två olika underlag inför upphandlingen.

SAMORDNING AV UTBILDNINGSTOLKNING

Utredningen föreslår att man utreder om det finns underlag för att samordna utbildningstolkning i kommunens/länets skolor via det hörselpedagogiska navet.

Det finns stora samordningsvinster både i form av ekonomi och kvalité, i att samordna beställningarna av teckenspråkstolkar till undervisning på motsvarande sätt som universitet och högskolor gör i regionen.

Om man hittade en gemensam lösning där hörsel/dövgymnasiet fick ansvar för att samordna utbildningstolkningen skulle man både kunna utnyttja resurserna bättre och höja kvalitén i såväl informationen till tolkanvändarna, genomförandet och uppföljningen.

De år det finns flera elever i kommunen som använder teckenspråkstolkar i utbildningen kan man överväga om det är en vinst att ha ett par anställda huvudtolkar kombinerat med upphandlade tolkar från ett tolkbolag. I utredningen *Likvärdig utbildning* uppmärksammas också frågan. "Att riksgymnasiet har sex egna tolkar, två per skola, som känner eleverna och lär sig ämnena ger därför enligt skolledningen ett bättre resultat än om inhyrda tolkar skulle använts." Då Stockholm inte kommer att använda tolkar i den omfattningen kan det dock vara svårt att helt bygga på egna tolkar. Fördelen med att använda tolkbolag är att det där alltid finns tillgång till flera tolkar vilket gör att man inte riskerar att bli utan tolkar vid sjukdom etc. Det är viktigt att det finns ett nära samarbete mellan den som samordnar tolkarna för gymnasiet och det anlitate tolkbolaget.

ÄMNET ENGELSKA LÅTER SIG INTE TOLKAS PÅ SAMMA SÄTT

Utredningen föreslår att skolor alltid vänder sig till SPSM för att få råd om språkundervisning för döva elever.

Undervisningen i engelska och moderna språk sker oftast uteslutande på det främmande språket. Den döve eleven som använder tolk får det översatt till svenskt teckenspråk, och missar därmed möjligheten att öva sig i att höra och förstå förklaringar och instruktioner på det nya språket vilket är syftet (gäller de helt döva eleverna som inte hör och inte talar). När eleven själv deltar i samtalet tecknar han på svenskt teckenspråk och det är tolken som översätter till engelska. Eleven får alltså inte heller öva att uttrycka sig på engelska, så som avsett. Engelskundervisningen bygger ju till stora delar på kommunikation på engelska och många av de övningar som man gör i grupp handlar också om att tala och höra språket. Det innebär att språkundervisningen till mycket stora delar inte är adekvat för den döva eleven, som istället skulle behövt undervisning via den skrivna formen av språket t.ex. med inslag där man kommunicerar i skrift via digitala verktyg. När man vill ge den döve eleven möjlighet till att få inblick i den talade engelskan kan det t.ex. vara lämpligt att använda filminspelningar eller inspelade teveprogram textsatta med engelsk text.

Många döva elever har svårigheter i att utveckla engelska och andra moderna språk, vilket gör att de i många fall inte har nått samma nivå i språken som sina hörande kamrater. Vid RGD läser man *engelska för döva*, vilket är anpassat utifrån dövas förutsättningar och fokuserar på den skrivna formen av språket. Det är dock inte tillåtet att läsa efter dessa kursplaner om man valt en inkluderande lärmiljö. Eleven måste därför följa den vanliga kursplanen i engelska och skolan får bortse från de moment som rör att höra och tala engelska enligt vad som anges i Skollagen kapitel 15, § 26. Problematiken har uppmärksamats i utredningen *Likvärdig utbildning* (SOU 2012:24), och förslag om förändringar av regelverket läggs fram.

Utredningen *Likvärdig utbildning* beskriver undervisningen i språk (särskilt engelska) för elever som använder teckenspråk som angelägna utvecklingsområden för nationella utvecklingsinsatser. De skriver vidare att det dessutom finns behov att utveckla metoder för att nå elever utanför RgT med utbildning i engelska för teckenspråkiga. I *Likvärdig utbildning* föreslås att SPSM tillförs medel för att förstärka de nationella utvecklingsinsatserna inom området, främst avseende undervisning i språk för elever som använder teckenspråk. Den kompetens i att undervisa på för teckenspråkiga föreslås göras tillgänglig även för elever i målgruppen som inte går på RgT. "Lärare från lokala och regionala verksamheter kan exempelvis ges möjlighet att ta del av verksamheten som ett led i sin kompetensutveckling. Vad gäller undervisning för elever som tillhör RgT:s målgrupp kan även distansundervisning övervägas i språken." *Likvärdig utbildning. SOU 2012:24.*

BYTE AV KURSPLANER

Döva elever som gått på specialskola har förutom att de läst *engelska för döva* under grundskolan även läst *svenska för döva* och *svenskt teckenspråk* (för döva).

När det gäller svenskämnet betyder det att man måste tänka igenom undervisningens delar på motsvarande sätt som beskrivs för engelskan ovan. Svenskt teckenspråk har visserligen en vokabulär som delvis koordinerar med svenskans, men det är ett eget språk med egen vokabulär, struktur och grammatik. Det råder inget ett till ett förhållande mellan svenskt teckenspråk och svenska. Inte heller för ämnet svenska får döva elever i inkluderade miljöer följa kursplanen i *svenska för döva*, utan måste följa kursplanen i svenska på samma grunder som för engelskan ovan.

Det samma gäller ämnet *svenskt teckenspråk*. En döv inkluderad elev har inte rätt att fortsätta att läsa *svenskt teckenspråk* på gymnasiet, vilket man skulle gjort om man gått på RGD. Det alternativ som finns i form av *teckenspråk för hörande*, steg 1 – 7, är på en nivå som eleven passerat under grundskoletiden. Eleven har därmed enligt gällande regler ingen möjlighet att fortsätta att läsa sitt förstaspråk, teckenspråk, under gymnasiet.

Utredningen *Likvärdig utbildning* föreslår en förändring av bestämmelserna så att de gymnasiegemensamma ämnen *svenska för döva*, *engelska för döva* och *svenskt teckenspråk* även ska få tillämpas för elever som tillhör målgruppen för RgT, men som går i en annan gymnasieskola. "Skolverket föreslås även få i uppdrag att anpassa ämnes- och kursplanerna till målgruppen för RgT och ge dem i förhållande till målgruppen mer adekvata benämningar, t.ex. *svenska för teckenspråkiga* och *engelska för teckenspråkiga*." *Likvärdig utbildning*, sid 148.

PROJEKTETS FÖRSLAG - INKLUDERINGSSAMORDNING

Utredningen föreslår att staden inom central förvaltning startar en organisation för inkluderingssamordning med ansvar för att skaffa en överblick över målgruppens situation och måluppfyllelse, verka för att inkluderande lärmiljöer erbjuds eleverna och att kompetensen kring målgruppen ökas samt för att implementera de föreslagna förändringarna.

Illustration av förslaget om inkluderingssamordning.

SYFTE

Stockholms stad ska ha rutiner som säkerställer att elever med hörselnedsättning/dövhet får en likvärdig utbildning och kan vara delaktiga i skolan samt att rektorerna har beställarkompetens.

Utbildningsförvaltningen ska ha överblick över målgruppens situation och resultat och det ska finnas rutiner för uppföljning av kunskapskrav och läroplanens övergripande mål.

Stockholms kommun ska verka för samverkan mellan länets kommuner i syfte att eleverna ska få likvärdigt stöd oavsett var de väljer att genomföra sina gymnasiestudier.

Det ska finnas en organisation som ser till att eleverna med hörselnedsättning/dövhet erbjuds information och stöd inför/vid övergången mellan grundskola och gymnasieskola.

Information om det stöd och de utbildningsalternativ som staden erbjuder kring elever med hörselnedsättning/dövhet ska vara lättillgänglig och tydlig för elever, föräldrar och personal.

BAKGRUND

Fram till 2005 hade staden fungerande stödstrukturer för flera av de processer som beskrivs i denna rapport. Efter hand som det centrala stödet kring elevgruppen drogs in har överblicken över målgruppens situation försvunnit. Det finns idag ingen som har överblick över var i skolsystemet eleverna med hörselnedsättning/dövhet befinner sig och det görs ingen uppföljning av hur deras skolsituation fungerar eller av hur de uppfyller kunskapskrav och läroplanens övergripande mål. Blomkvist och Odelros beskriver i sin rapport, *Synskadades och hörselskadades möjligheter att få en med andra elever likvärdig utbildning i Stockholms stads kommunala skolor*, risken att "möjliga förbättringspotentialer, och i värsta fall missförhållanden för enskilda elever, inte upptäckts". De föreslår att man ska genomföra specifika uppföljningar av dessa gruppers skolsituation och resultat. Problematiken överensstämmer med den som framkommit under Hugis utredning för gymnasieskolan och riskerna som beskrivs för grundskolan ovan gäller i hög grad även för gymnasieskolan.

Rektorer och övriga personalgrupper som möter eleverna saknar oftast beställarkompetens kring funktionsnedsättningen, vilket gör att elevernas stödbehov riskerar att inte uppmärksammas eller misstolkas. Det stöd som finns att tillgå (från stat, kommun och landsting) kommer därmed allt för sällan eleverna till gagn och lärmiljön anpassas sällan utifrån elevernas behov. Det finns även undersökningar som visar att målgruppen är en riskgrupp såväl när det gäller låg måluppfyllelse som fysisk och psykisk ohälsa. Trots det görs det inte

någon uppföljning av de inkluderade elevernas resultat eller hälsa. Alla dessa faktorer sammantaget pekar mot att det behövs en sammanhållande resurs i staden.

Läs mer i bilaga 1 – *Fördjupning* under rubriken *Riskgrupp gällande måluppfyllelse och ohälsa*.

OLIKA SYSTEM I OLIKA KOMMUNER I LÄNET

Det är vanligt att gymnasieelever väljer att studera i en annan kommun i länet. Kommunerna har olika policy för huruvida de ger hörselpedagogiskt stöd till egna elever som studerar i grannkommun eller inte och huruvida de ger stöd till elever från andra kommuner som studerar i de egna gymnasieskolorna eller inte. Detta är olyckligt, då det innebär att vissa elever inte har rätt till stöd varken från den egna kommunen eller från den kommun där skolan är placerad, medan andra har rätt till stöd från båda kommunerna. Detta påverkar även förutsättningarna för uppföljning.

Idag varierar formerna för det hörselpedagogiska stödet och kopplat till det formerna för uppföljning av målgruppens resultat och hälsa mellan kommunerna i länet. Det är mindre än hälften av kommunerna i länet som har egen hörselpedagogisk kompetens som arbetar mot gymnasiet och några fler som har hörselpedagog som vänder sig till grundskolan. En del kommuner anlitar privata företag för stödet till målgruppen, men det är dock osäkert hur de då löser uppföljningsfrågan.

Det finns några goda exempel på samverkansformer mellan hörselpedagoger, skolläkare, skolsköterskor och specialpedagoger. Dessa kommuner har därmed goda förutsättningar att följa upp elevernas resultat och hälsa regelbundet. Det är dock oklart i vilken grad uppföljningen görs på ett systematiskt sätt och om att man följer upp utvecklingen över tid. I Stockholm finns det idag inget system för att få överblick över elevernas situation och resultat.

Läs mer om några av grannkommunernas lösningar i delrapporten, kapitel 6.

INRÄTTANDE AV INKUDERINGSSAMORDNING

Förslaget med inrättandet av en centralt finansierad och placerad inkluderingssamordning syftar till att samordna såväl det förebyggande/hälsofrämjande, som det stödjande och uppföljande arbetet för målgruppen. Inkluderingssamordningen ska tillhandahålla specialistkompetens inom hörselpedagogik, studie- och yrkesvägledning samt inom resultatuppföljning.

En centralt placerad tjänsteman bör ha den sammanhållande rollen som inkluderingssamordnare. Samordnaren ska fungera som en länk såväl mellan organisationens olika delar som i externa nätverk, bl.a. med SPSM, Hörselhabiliteringen och med kontaktpersoner i länets kommuner.

Inkluderingssamordningen bör omfatta både grundskola och gymnasieskola för att därmed få bättre förutsättningar att bevaka att den kritiska övergången mellan skolformerna fungerar. Uppdraget skulle även innefatta de fristående skolorna.

Mycket talar för att motsvarande behov även finns för elever med andra funktionsnedsättningar och det är troligt att det finns behov av motsvarande stödorganisation för dessa grupper. Det skulle i så fall vara naturligt att inkluderingssamordningen omfattar flera målgrupper.

FÖRSLAG: STÖD VID UPPRÄTTANDE AV TILLGÄNGLIGHETSPLAN

Expertstöd vid tillgänglighetsplanering

Förslaget innebär att inkluderingssamordningen ska bistå skolorna med kostnadsfritt stöd vid tillgänglighetsplanering för de elever som har störst behov av anpassningar D.v.s. alla elever med måttliga och grava hörselnedsättningar, alla döva elever, alla lindrigt hörselskadade elever med ytterligare funktionsnedsättningar samt lindrigt hörselskadade elever med annat hemspråk. Se vidare ovan under avsnittet Upprättande av tillgänglighetsplan.

Det innebär att en hörselpedagog anlitad av inkluderingssamordnaren åker ut till skolorna och deltar vid tillgänglighetsplaneringen samt kommer tillbaka efter en till två månader för en uppföljning och justering av tillgänglighetsplanen. Insatsen uppskattas till cirka fem timmar per elev. Varje år börjar cirka 30 gymnasieelever med hörselnedsättning/dövhet inom den avgränsade målgrupp som beskrivs ovan, vilket skulle betyda cirka 150 hörselpedagogtimmar per läsår. Första året behövs det extra tid för att söka upp de elever som går andra och tredje året och som inte tidigare gjort någon tillgänglighetsplan.

I de fall akustikmätningar behöver göras förordas att de bekostas med centrala medel. Det kan köpas från Hörselhabiliteringen eller från andra företag.

Om man införde samma rutiner för grundskolan skulle hörselpedagogen återigen bli en naturlig kvalitetssäkrande länk vid byten av klass eller skola och vid övergången till gymnasieskolan. Enligt siffror från Hörselhabiliteringen finns det drygt 300 grundskoleelever inom den ovan avgränsade målgruppen i Stockholms kommun. En tillgänglighetsplanering skulle då göras när eleven börjar grundskolan eller när hörselnedsättningen upptäcks samt vid större förändringar som t.ex. vid byte av klass/skola, vid försämringar av hörseln eller vid övergång till gymnasieskola.

Idag uppkommer kostnaderna senare under skoltiden när eleven inte längre klarar av sin situation. Genom att förebygga och ge eleven möjlighet att få en lärmiljö där de kan följa undervisningen minskar kostnaderna för kompensatoriska insatser.

FÖRSLAG: UPPFÖLJNING

Uppföljning uppfyllelse av kunskapskrav och övergripande mål

Utredningen förslår att man inför ett uppföljningssystem som omfattar alla elever med hörselnedsättning/dövhet i kommunen, bestående av två delar: statistisk uppföljning och uppföljningssamtal.

För att uppföljningsansvaret ska kopplas ihop med det förebyggande arbetet föreslås det läggas som en del av inkluderingssamordningen. Uppföljningen bör omfatta både fristående skolor och kommunala skolor. Grundskola, grundsärskola, gymnasieskola och gymnasiesärskola förslås att omfattas av systemet. Det kan med fördel även införas för andra grupper av elever med funktionsnedsättningar, som t.ex. elever med synnedsättningar.

UPPFÖLJNINGSSAMTAL

Utredningen förslår att förvaltningen inom ramen för den föreslagna inkluderingssamordningen ansvarar för regelbunden uppföljning av målfyllnad av kunskapskrav och läroplanens övergripande mål genom uppföljningssamtal en gång per läsår. Tillgänglighetsplanen används som underlag för samtalet och vid behov tar man fram förslag till justering av tillgänglighetsplanen vid uppföljningssamtalet. Elev, förälder, rektor och mentor ska delta i uppföljningssamtalet. Det skulle vara lämpligt att uppföljningen genomförs i nära samverkan

med den hörselpedagog som ansvarat för att bistå skolorna vid tillgänglighetsplanering. Samtalet ska dokumenteras, undertecknas av alla parter och diarieföras.

Förvaltningen måste ta ställning till huruvida man ska följa upp alla gymnasieelever med hörselnedsättning/dövhet (ca 160 elever) eller om man endast ska följa upp de gymnasieelever som har störst behov och beskrivs ovan under *Stöd vid upprättande av tillgänglighetsplan, (ca 30 elever)*.

STATISTISK UPPFÖLJNING

Utredningen förslår att staden årligen följer upp resultaten för målgruppen döva/hörselskadade elever, utifrån samma parametrar som används för stadens resultatuppföljning idag. Uppföljningen skulle ge insyn i målgruppens studieresultat och även ge en indikation på huruvida de åtgärder man vidtar för att öka likvärdigheten i utbildningen får synbar effekt på studieresultaten över tid.

Genom att det är möjligt för skolsköterska att informera rektor om elevers hörselnedsättningar blir det också möjligt för rektorer att särredovisa resultat för elever med hörselnedsättning till den enhet förvaltningen ger inkluderingssamordningsansvaret. Uppgifterna kan lämnas in avidentifierade och därmed behöver inga register över elever i målgruppen upprättas.

Det är av intresse att följa upp i vilken omfattning eleverna når de högre betygen samt om det finns skillnader mellan olika skolämnen. Samband mellan programval och betyg/högre betyg är också av intresse.

För fler parametrar av intresse se bilaga 1 – *Fördjupning* under rubriken *Andra parametrar av intresse vid uppföljning*.

FÖRSLAG: RIKTAT VÄGLEDNINGSSTÖD

Vägledningsdagar &
konsultation för SYV

Möjlighet till konsultation från centralt finansierad studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens och återinrätta regionala vägledningsdagar i samverkan med Hörselhabiliteringen.

BAKGRUND

Många elever i undersökningen vittnar om svårigheterna kring övergången mellan grundskola och gymnasieskola. Information och kunskap om elevens behov av anpassningar förs sällan över mellan skolformerna, vilket leder till en onödigt svår övergång. Den avlämnande skolan har inte heller alltid adekvat kunskap för att kunna förbereda eleven inför övergången. Flera elever beskriver att det första året på gymnasiet var tufft innan lärarna förstått hur de kan justera upplägget av undervisningen för att möta deras behov. Idag är det främst elever med aktiva föräldrar som får stöd vid övergången. Det behövs en översyn över hur man kan underlätta för eleverna vid övergången mellan grundskola och gymnasieskola så att både elev och skola är bättre förberedda inför skolstarten.

Fram till 2005 ansvarade hörselpedagogerna i samverkan med studie- och yrkesvägledarna inom Josefinagruppen senare Skolstöd, för att de hörselskadade eleverna fick information om gymnasiealternativ för elever med hörselnedsättning samt om vilket stöd de kunde få under gymnasiet. Under perioden 1993-2008 inbjöds regionens elever med hörselnedsättning till en gruppverksamhet med vägledningsdagar under höstterminen i år 9. Information om vägledningsdagarna gick ut via länets hörselpedagoger, studie- och yrkesvägledare, rektorer och elevhälsa.

Vägledningsdagarna omfattade tre dagar och målet var att deltagarna skulle få ökad insikt om sina möjligheter och en bättre grund för sitt gymnasieval. Eleverna fick träffa varandra och dela med sig av tankar och erfarenheter, samtidigt som de fick information om olika valmöjligheter inför gymnasiet, om arbetsmarknaden, om hörseltekniska hjälpmedel och de fick träffa äldre hörselskadade ungdomar med erfarenhet av gymnasieutbildning/universitetsstudier/arbetsliv. De fick också träffa elever och personal från RGH i Örebro samt från dåvarande verksamhet för hörselskadade på Bromma gymnasium.

Många vittnar om värdet av dessa vägledningsdagar och det fanns också ett stort intresse från andra kommuner att delta. När Skolstöd inrättades 2005 förändrades förutsättningarna och man började ta betalt från andra kommuner för deltagande vid vägledningsdagarna. 2008 var den sista gången man genomförde vägledningsdagarna. Efter 2008 fick man inte längre vända sig till regionen. Man provade 2009 att fortsätta med vägledningsdagarna för Stockholmseleverna men p.g.a. för få anmällda, ställdes det in och sen dess har man inte längre erbjudit vägledningsveckor. Ingvar Larsson på Skolstöd som då ansvarade för verksamheten tror att bristen på intresserade handlade om att det inte längre i samma utsträckning fanns hörselpedagoger i Stockholm som arbetade ut mot eleverna och att eleverna därför inte fick information om möjligheten och värdet av att delta.

Idag ligger ansvaret för denna information på respektive studie- och yrkesväslärare, något som ställer stora krav på deras kompetens inom hörsel-/dövmrådet. Det finns inte längre någon som har ansvar för att samordna insatserna och det blir därmed inte möjligt att låta elever träffa representanter för de olika skolformerna, ungdomar med erfarenhet av gymnasiestudier etc.

KOSTNADSFRI KONSULTATION

Det behöver finnas en studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens i staden som är uppdaterad på program, skolor, stödmöjligheter och funktionsnedsättning och som kan bistå skolorna (både fristående och kommunala) med kostnadsfri konsultation. Det är inte rimligt att skolornas egna studie- och yrkesvägledare ska vara uppdaterade utifrån alla grupper av funktionsnedsättningar, även om de måste ha en grundkompetens kring behov och möjligheter utifrån funktionsnedsättningarna.

En studie- och yrkesvägledare med specialkompetens inom området döv/hörsel skulle antingen kunna vara placerad vid Gymnasieslussen, vara knuten till det hörselpedagogiska navet vid gymnasieverksamheten eller till Alviksskolans hörselklasser. För att studie- och yrkesvägledaren ska kunna vara uppdaterad inom hörsel-/dövmrådet skulle det vara en fördel om man samordnade insatserna för hörsel-/dövgymnasieverksamheten, hörselklasserna och de insatser som riktar sig till de elever som finns inkluderade i grundskola och gymnasieskola (dvs. konsultation för skolornas studie- och yrkesvägledare samt vägledningsdagar enligt förslaget).

Om studie- och yrkesvägledaren och en hörselpedagog som både arbetar med tillgänglighetsplanering och i hörsel-/dövgymnasieverksamheten, båda var placerade vid det hörselpedagogiska navet skulle det innebära goda möjligheter till samverkan och på det sätt ge eleverna ett kvalitativt bättre stöd.

VÄGLEDNINGSDAGAR

Utredningen förslår att staden återupprättar någon form av vägledningsdagar för ungdomar och eventuellt med viss information riktad till föräldrar. Detta skulle ingå i inkluderingssamordningen och kunna initieras av en studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens i samverkan med Hörselhabiliteringen, vilka i sitt uppdrag har ett ansvar för skolvalsinformation. Vägledningsdagarna skulle med fördel kunna förläggas till hörsel-/dövgymnasieverksamheten, när denna bildats. Även representanter för RGD/RGH, Alviksskolans

hörselklasser, Manillaskolan samt från någon gymnasieskola som har erfarenhet av inkluderade elever bör medverka vid dagarna.

Inför gymnasievalet behöver alla elever med hörselnedsättning och deras föräldrar få chans till hörselspecifik vägledning av en studie- och yrkesväslärare som är väl insatt i vilka skolalternativ som finns och vilket stöd som erbjuds för elever med hörselnedsättning. Eleverna har behov av att få träffa andra ungdomar med hörselnedsättning som redan går eller har gått gymnasiet så att de får förebilder och får insyn i vilka svårigheter de kan möta och hur man kan hantera dessa. Eleverna behöver även få chans att träffa företrädare (personal och elever) för hörsel-/dövgymnasieverksamheten, när det bildats, och för RGH/RGD för att skapa sig en bild av dessa alternativ.

Eleven och föräldrarna måste få möjlighet att besöka hörsel-/dövgymnasieverksamheten och de som är intresserade av riksgymnasiet måste få möjlighet att besöka Riksgymnasierna i Örebro. De behöver även få möjlighet att besöka klasser där andra inkluderade elever med hörselnedsättning finns, för att kunna ställa frågor kring lärmiljö, kommunikation och delaktighet.

Då både hörsel-/dövgymnasieverksamheten och riksgymnasiet vänder sig till hela regionen känns det naturligt att erbjuda detta för regionens elever, vid både kommunala och fristående skolor.

Hörselhabiliteringen och hörselpedagogerna ute i kommunerna är de som har kanaler att nå ut med information om vägledningsdagarna till målgruppen. Om Stockholms stad står som arrangör kan ersättning tas ut för andra kommuners deltagande på motsvarande sätt som vid vägledningsdagarna 2005 - 2008.

INFORMATION INFÖR GYMNASIEVAL

Information om hörsel-/dövgymnasieverksamheten måste därutöver gå ut på samma sätt som staden informerar om andra gymnasiealternativ. I framtiden kan elever från hörsel-/dövgymnasieverksamheten gärna medverka vid gymnasiemässan för att möta elever med hörselnedsättning.

EXTRA INFORMATIONSSATSNING INFÖR STARTEN AV EN HÖRSEL-/DÖVGYMNASIEVERKSAMHET

Inför starten av en hörsel-/dövgymnasieverksamhet måste det göras en extra satsning på information:

- Ett informationsmaterial måste tas fram, vilket med hjälp av Hörselhabiliteringen skickas hem per post till alla hörselskadade och döva elever i länet som går i år 7 – 10 (specialskolan har ett tionde skolår).
- Förvaltningen bjuder in länets hörselskadade och döva elever i år 7-10 samt deras föräldrar till en informationskväll under hösten 2012.
- Vid gymnasiemässan hösten 2012 kan det vara lämpligt att anlita ungdomar ur Hugis referensgrupp att delta och hjälpa till med informationen.

ÖVERLÄMNANDE AV INFORMATION FRÅN GRUNDSKOLA TILL GYMNASIESKOLA

Det behöver finnas rutiner för överlämnande av information mellan grundskola och gymnasieskola som garanterar att elev och förälder kan känna sig trygga med att berätta om hörselnedsättningen och bli bemötta med förståelse på den nya skolan. Vid överlämnandet mellan grundskola och gymnasieskola blir den senaste tillgänglighetsplanen från grundskolan ett utmärkt dokument att använda för överförande av information om anpassningar av lärmiljön och för att använda som underlag vid upprättandet av en ny tillgänglighetsplan inför gymnasiet.

I de fall det inte finns en tillgänglighetsplan från grundskolan kan samma typ av information lämnas via informationsbilaga B3. I informationstexten på blankett B3 står det idag: "Bilagan kan användas för att informera mottagande skola om elevens kunskapsnivå." Utredningen föreslår att man förtydligar detta så att det framgår att man här även kan beskriva anpassningar i lärmiljön som behöver genomföras utifrån elevens behov. Förslag på tillägg till informationstexten: ... *och/eller beskriva vilka tillgänglighetsanpassningar av lärmiljön som behöver genomföras utifrån elevens behov.*

VÄGLEDNING INFÖR HÖGRE STUDIER/ YRKESLIV

Under sista året på gymnasiet behöver alla elever med hörselnedsättning oavsett erbjudas individuell vägledning av en studie- och yrkesvalslärare som är väl insatt i vilket stöd som finns inför högre studier/arbetsliv för döva/hörselskadade. Skolans studie- och yrkesvägledare behöver även här kostnadsfritt få konsultera studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens.

Ungdomarna måste få information om de möjligheter till stöd som finns vid högre studier samt chans att träffa personal från t.ex. AF som är specialiserade på döva och hörselskadade om det är aktuellt. Även här är det lämpligt att samverka med Hörselhabiliteringen.

FÖRSLAG: FÖREBYGGANDE INFORMATION

Förebyggande informationsarbete

Inkluderingssamordnaren ska bevaka att information om det stöd och de utbildningsalternativ som staden erbjuder kring elever med hörselnedsättning/dövhet ska vara lättillgänglig och tydlig för elever, föräldrar och personal. I uppdraget ska även ingå att regelbundet ge en övergripande information till rektorer, skolsköterskor, studie- och yrkesvägledare och specialpedagoger kring riktlinjer och rutiner samt kring möjligheter till kompetensutveckling och externt stöd.

Såväl skolans personal som elever och föräldrar har behov av att lätt hitta information om rutiner, elevens valmöjligheter samt de möjligheter till stöd som erbjuds utifrån elevens hörselnedsättning/dövhet.

När förändrade rutiner införs måste dessa förankras på alla nivåer i organisationen, såväl från förvaltning till Skolstöd som från ledning till lärare och elev. Det behövs riktade informationsinsatser till de olika berörda grupperna. Och det behöver tas fram tydligt informationsmaterial, både digitalt och tryckt.

Se vidare nedan under rubriken *Projektets förslag – Kompetenshöjning*

BAKGRUND

Tidigare i rapporten har problematiken kring den låga beställarkompetensen hos ansvarig personal på skolorna beskrivits.

Det är idag dessutom svårt att hitta information kring elevers rättigheter och möjligheter till stöd via stadens hemsida. Den information som finns behöver uppdateras och konkretiseras för att läsaren lättare ska få en helhetsbild över hur staden möter målgruppens behov.

Det går inte att hitta information om vilka gymnasiealternativ som finns för döva och hörselskadade elever på stadens hemsida. Information om hörselpedagogiskt stöd finns på stadens hemsida, men det är svårt att hitta fram till informationen. Om man söker på *hörselpedagog* eller *Skolstöd* kan man hitta Skolstöds broschyr,

Välkommen till – uppdragsavdelningen samt Hjälpredan. Uppgifterna i Hjälpredan är dock felaktiga och vilseledande på flera punkter. De föräldrar som idag har kännedom om att det finns en hörselpedagog på Skolstöd som kan bistå skolorna har oftast fått denna information via Hörselhabiliteringen.

INFORMATION TILL ELEV OCH FÖRÄLDER VIA STADENS HEMSIDA

Utredningen föreslår att föräldrar, elever och personal via stadens hemsida lätt ska kunna hitta tydlig information om skolalternativ för elever med hörselnedsättning och dövhet. De ska kunna läsa om vad en tillgänglighetsplanering innebär, få exempel på hur lärmiljön kan förberedas och få en bild av hur uppföljningen genomförs. Det ska finnas information om vad det innebär att gå inkluderat med eller utan hjälp av hörsel teknik respektive med tolk. Mycket av den informationen finns samlad i bilaga 1 – *Fördjupning* och i delrapporten. Det ska även finnas länkar till hörsel-/dövgymsnasieverksamhetens hemsida och till Riksgymnasiet för döva/hörselskadade i Örebro.

Informationen ska ge underlag för att skapa en förståelse för målgruppens behov och valmöjligheter samt beskriva det stöd som kommun, landsting respektive stat erbjuder. *Hjälpredan* ska ge föräldrar, elever och personal en tydlig bild vem som ansvarar för vilka delar av stödet, skola, kommun, landsting och stat. Skolstöd ansvarar för att i samverkan med Hörselhabiliteringen och SPSM hålla dokumentet uppdaterat. Skolstöd kommer under våren 2012 revidera Hjälpredan så att uppgifterna blir korrekta och inte ger läsarna en felaktig bild av stödet.

RIKTLINJER OCH STRATEGIER

Stadens folder *Riktlinjer och strategier. Elever i behov av särskilt stöd*, ger en mycket tydlig bild av vad det står i styrdokumenten och hur man ska arbeta på skolorna för att eleven ska få stöd utifrån sina behov. Texten går inte in på behov utifrån enskilda funktionsnedsättningar utan är övergripande. Texten uppdateras just nu utifrån de nya styrdokumenten och kommer då bli tydligare kring skolsköterskans roll i stödprocessen. Det finns dock en risk att stödprocessen aldrig sätts igång eller att kartläggningen görs utan nödvändig expertkompetens för elever med hörselnedsättning på grund av att man inte uppmärksammar eller förstår elevens behov. Detta beskrivs vidare i bilaga 1 – *Fördjupningar* under rubriken *Varför sätts stödprocessen inte igång?*

Om rutiner för tillgänglighetsplanering och uppföljning införs bör dessa skrivas fram vid nästa revidering av materialet.

INFORMATION TILL PERSONAL

Information om de förändrade rutinerna behöver nå ut till all berörd personal. Personalen har även behov av att hitta information kring hur man kan anpassa lärmiljö, pedagogik och förhållningssätt utifrån behov hos elever med hörselnedsättning/dövhet. När motsvarande behov finns kring andra funktionsnedsättningar är det lämpligt att samordna informationen så att det följer en liknande struktur.

PEDAGOG STOCKHOLM

På Pedagog Stockholm kan man hitta goda exempel kring arbete med särskilt stöd dels under inspirationsplatser och dels under rubriken Utveckling. Detta är ett mycket positivt sätt för pedagoger att få kunskap och inspiration och här skulle det vara utmärkt att lägga in exempel på lyckad inkludering. Med hjälp av filmer och artiklar som beskriver hur man anpassat lärmiljö, pedagogik och/eller bemötande för att skapa

förutsättningar för inkludering kan man ge personal en ökad förståelse för elevernas behov. Det skulle även kunna finnas länkar till information om olika funktionshinder.

Hörselpedagogens arbete med tillgänglighetsplanering skulle t.ex. kunna beskrivas i en film eller artikel som ett led i implementeringen. På motsvarande sätt skulle filmer eller artiklar där elever med hörselnedsättning beskriver sina strategier för att kunna vara delaktig i undervisningen, där elever som valt riksgymnasiet för döva eller hörselskadade och i framtiden hörsel-/dövgymsnasieverksamheten i Stockholm beskriver sina erfarenheter vara intressanta för personalen att ta del av.

Via Pedagog Stockholm skulle personalen också kunna få tillgång till information om rutiner kring tillgänglighetsplanering, formulär för tillgänglighetsplanen samt en förklarande text som ger stöd åt den som ska ansvara för arbetet.

EKONOMI

KOSTNADER

Kostnaderna utgår ifrån införande av inkluderingssamordning för målgruppen döva/hörselskadade inom gymnasieskolan i Stockholms kommun enligt förslaget som beskrivs ovan.

Inkluderingssamordnare ca 20% tjänst (eventuellt 50% under implementeringsperioden).

Hörselpedagogiskt stöd vid tillgänglighetsplanering ca 150 timmar per läsår (om man följer upp de elever som redan påbörjat sina studier måste ytterligare medel tillföras första året).

Hörselpedagogiskt stöd vid uppföljning ca 90 timmar per läsår om man avgränsar uppföljningen till de som fått hörselpedagogiskt stöd vid tillgänglighetsplaneringen alternativt ca 160 timmar per läsår om man väljer att följa upp samtliga gymnasieelever med hörselnedsättning/dövhet.

Konsultation av studie- och yrkesvalsledare ca 100 timmar per läsår.

Vägledningsdagar av studie- och yrkesvalsledare ca 40 timmar per läsår (inkl. för- o efterarbete) och motsvarande antal timmar för hörselpedagogen.

I de beräknade siffrorna ingår inte restid för skolbesöken.

FINANSIERING

Central finansiering.

Det finns möjlighet att söka SIS-medel för att bygga upp verksamheten med inkluderingssamordning. Ansökan om utvecklingsmedel ska vara SPSM till handa sista augusti.

PROJEKTETS FÖRSLAG - KOMPETENSHÖJNING

UPPDRAG

Ta fram ett förslag till informations- och kompetensutvecklingsinsatser för berörd personal inom gymnasieskolan, t.ex. rektorer, skolsköterskor, kuratorer, studie- och yrkesvägledare och lärare. Utreda på vilket sätt man kan samverka med Hörselhabiliteringen respektive SPSM kring planering och genomförande.

SYFTE

Berörd personal inom gymnasieskolan ska ha beställarkompetens, så att de kan identifiera elevers stödbehov och ha kännedom om vart de kan vända sig för att få hörselpedagogiskt och/eller hörseltekniskt stöd. De som direkt ska arbeta med eleverna ska få en grundkunskap om vad elevens hörselnedsättning/dövhet innebär i en lärsituation och hur man möter elevens behov.

PROBLEMBESKRIVNING

Baserat på underlag från nulägesbeskrivning och kartläggningen av behov, vilka redovisats i delrapporten, december 2011.

I Skolinspektionens kvalitetsgranskning *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i gymnasieskolan*, 2010, beskrivs rektorers kunskaper om funktionsnedsättningar och dess konsekvenser för inläringen som otillräckliga. Man skriver att det finns två faktorer som är avgörande för att elever med funktionsnedsättning ska ges en likvärdig utbildning.

”Det är personalens kompetens om olika funktionsnedsättningar och dess påverkan på lärande samt personalens förhållningssätt. Om lärarna inte förstår vad de inte vet, förstår de heller inte vilka kunskaper som krävs. Det är därför av allra största vikt att huvudmännen och rektorerna tar sitt ansvar i dessa frågor och skapar förutsättningar för en likvärdig utbildning till alla elever.” Skolinspektionens kvalitetsgranskning 2010.

Skolinspektionens beskrivning stämmer väl överens med det som kommit fram i den undersökning som genomförts i länet via Hörsel-/dövforum och i Hugis kartläggning 2011. Endast en mycket liten del av pedagogerna i Stockholms gymnasieskolor har fått kompetensutveckling kring hur man kan anpassa lärsituationen och sitt sätt att undervisa för att möta den hörselskadade elevens behov.

Skolorna har möjlighet att hämta stöd, från kommun (köpt tjänst från Skolstöd), landsting (kostnadsfritt från Hörselhabiliteringen) och stat (kostnadsfritt från SPSM Östra), men det är möjligheter som mycket få efterfrågar och använder. Pedagoger och ledare har sällan beställarkompetens, vilket leder till att de inte uppmärksammar elevens stödbehov. Föräldrar måste ofta vara drivande för att eleven ska få stöd.

BEHOVSBESKRIVNING

Utredningen har identifierat behov av:

- Ökad kompetens kring hörselnedsättning/dövhet hos rektorer, skolsköterskor studie- och yrkesvalslärare, specialpedagog och övriga i elevhälsoteamet, samt undervisande lärare så att man kan identifiera stödbehovet och vidta lämpliga åtgärder.
- Att skolan har kännedom om vilket expertstöd man kan få och var man kan hämta detta.

Informationen på Hörselhabiliteringen och kurser på SPSM är mycket uppskattade av de arbetslag som deltagit, men pedagogerna behöver sen uppföljning med stöd av en hörselpedagog på hemmaplan för att klara av att omsätta det i praktiken.

BERÖRDA PERSONALGRUPPER

Rektor, skolsköterska, kurator, psykolog, specialpedagog, studie- och yrkesvägledare samt undervisande lärare och assistenter.

REKTORS ANSVAR ATT MOTIVERA OCH SKAPA FÖRUTSÄTTNINGAR

Läroplanen skriver om rektors ansvar: "... lärare och annan personal får möjligheter till den kompetensutveckling som krävs för att de professionellt ska kunna utföra sina uppgifter," *Lgy 11 sid 16*.

För att personalen ska prioritera att delta vid informationstillfällen, kurstillfällen och efterfråga handledning måste de förstå att den nya kunskapen direkt kan underlätta vardagsarbetet och påverka elevernas resultat. Rektor måste skapa ett klimat där personalen upplever det självklart och viktigt att delta vid informationstillfällen och kompetensutveckling när de får en elev med en funktionsnedsättning de inte har specialistkunskap om. Införandet av tillgänglighetsplanering kan bidra till att skolorna uppmärksammar behovet av information, kompetensutveckling och handledning. Det ska vara en prioriterad fråga och skolan måste skapa utrymme för denna typ av fortbildning i lärarnas pressade vardag.

INFORMATIONENS INNEHÅLL

Informationsinsatserna ska ge kunskap om:

- Hörselnedsättning/dövhet och hur det påverkar eleven i en inläringssituation respektive i socialt samspel.
- Hörselteknik och hur det fungerar att använda hörselteknik i praktiken.
- Akustik och miljö och om hur anpassningar av lärmiljön kan ge möjlighet till högre delaktighet för eleverna.
- Kommunikationsstrategier som hindrar respektive främjar delaktighet och utveckling. T.ex. Kunskap om läppavläsning, om kommunikativa signaler, om hur man kan skapa förutsättningar för delaktighet i dialog, om hur man kan visualisera och konkretisera för att öka möjligheterna till delaktighet och kunskap om vad som händer när det uppkommer störningar i det kommunikativa samspelet.
- Pedagogiska konsekvenser av hörselnedsättningen och vägar att skapa möjligheter genom ett genomtänkt förhållningssätt och upplägg.
- Behovet av skriftliga instruktioner, förförståelse, underlag, anteckningshjälp och studieteknik utifrån ett hörselperspektiv.

- Hur en kombinerad hörselnedsättning och annat hemspråk eller annan funktionsnedsättning påverkar den funktionella hörseln, arbetsminne och koncentration samt hur man kan göra för att möta dessa elevers behov.
- Teckenspråk som ytterligare ett språk för kommunikation och lärande och om tecken som stöd.
- Tolkanvändande, teckenspråkstolk, skrivtolk, digitala hjälpmedel och om kombinationer av tolk och teknik.
- Bemötande.
- Vägar till stöd, experthjälp och informationsmaterial.
- Gymnasiealternativ för elever med dövhet/hörselnedsättning och vad som skiljer dem åt.
- Vägar för eleverna att få stöd efter avslutat gymnasium, vid högre studier och yrkesliv.

TILLGÄNGLIG KOMPETENSUTVECKLING

RIKTADE INFORMATIONSINSATSER VID IMPLEMENTERING

I syfte att skolornas personal ska uppmärksamma målgruppen döva och hörselskadade elevers behov behöver frågan sättas på agendan. Övergripande informationsinsatser behöver planeras in för olika personalgrupper. En liten del av dessa insatser kan genomföras av projektledaren inom projektets ram andra måste planeras in under hösten 2012. Vid ett inrättande av en inkluderingssamordning ska samordnaren ansvara för kontinuerlig information enligt förslaget ovan. Se vidare ovan *Projektets förslag – Inkluderingssamordning* under rubriken *Förslag - Förebyggande information*.

Övergripande informationsinsatser utifrån arbetet inom projekt Hugis behöver ges till:

- alla gymnasiechefer och rektorer,
- alla studie- och yrkesvägledare (Första information genomförd vid nätverksträff 20/1 2012),
- alla skolsköterskor,
- alla specialpedagoger,

UPPMUNTRA TILL DELTAGANDE I SÅDANT SOM REDAN FINNS:

Redan idag erbjuder stat, landsting och kommun adekvat information, kurser och handledning för personal. Det är rektors ansvar att se till att detta stöd används av personalen.

- Personalintroduktioner för arbetslag på Hörselhabiliteringen (2 timmars information på Rosenlund, skraddarsydd utifrån den aktuella elevens hörselnedsättning).
- Deltagande i SPSM:s ordinarie kursutbud för personal (hel- respektive halvdagskurser på Campus).
- Anlitande av Skolstöds hörselpedagog (kommer ut till skolan och informerar och handleder).

NYA RIKTADE INSATSER:

Hörsel-/dövforum har utifrån sina egna utredningar och utifrån Hugis utredning, tagit initiativ till att skapa riktade kurser för olika målgrupper. SPSM står som arrangör och kurserna genomförs i samverkan med Hörselhabiliteringen. Hugis projektledare har fått vara delaktighet i planeringen och komma med önskemål om innehåll och form.

- Fördjupningskurs för rektorer.
- Fördjupningskurs för skolsköterskor.

- Fördjupningskurs för studie och yrkesvägledare.
- Fördjupningskurs för specialpedagoger.
- Fördjupningskurs för gymnasielärare.

BEHOV AV INFORMATIONSMATERIAL

Det finns ett relativt stort utbud av material inom området hörselnedsättning/dövhet att tillgå. Det mesta producerat av SPSM, Hörselhabiliteringen eller någon av intresseorganisationerna. Många av materialen är dock skrivna utifrån yngre barns perspektiv. Vid en genomgång av materialen är det svårt att hitta material som på ett kortfattat och tydligt sätt ger adekvat information utifrån behoven för de aktuella personalgrupperna.

Det finns behov av informationsmaterial riktat till målgrupperna:

- Gymnasielärare
- Specialpedagoger
- Studie- och yrkesvalslärare
- Skolsköterskor
- Rektorer

Dessa material skulle kunna ha vissa gemensamma delar och vissa yrkesspecifika. I möjligaste mån bör man utgå från material (delar av material) som redan finns på marknaden. Projektledaren har framfört önskemålet SPSM/Hörselhabiliteringen och bl.a. föreslagit justeringar av materialet Hörselboken för att detta material bättre ska kunna möta målgruppens behov (<http://www.spsm.se/Laromedel/Hitta-laromedel/horselboken/>). I bilaga 1 – *Fördjupningar* har projektledaren sammanställt information som kan användas av skolorna när man får en elev med hörselnedsättning/dövhet. Materialet skulle kunna göras tillgängligt via Pedagog Stockholm i lämplig form.

PROJEKTETS FÖRSLAG - INRÄTTANDE AV GYMNASIEALTERNATIV FÖR ELEVER MED HÖRSELNEDSÄTTNING/DÖVHET

Utredningen föreslår inrättande av ett regionalt hörsel-/dövgymnasiealternativ som en integrerad del i en av stadens gymnasieskolor. Det ska där finnas ett hörselpedagogiskt nav där den specifika hörselpedagogiska kompetensen finns samlad.

SYFTE

Elever med hörselnedsättning/dövhet ska erbjudas ett gymnasiealternativ i Stockholm, där de kan vara fullt delaktiga i all kommunikation. Det vill säga där de erbjuds likvärdiga förutsättningar för lärande och socialt samspel som andra elever.

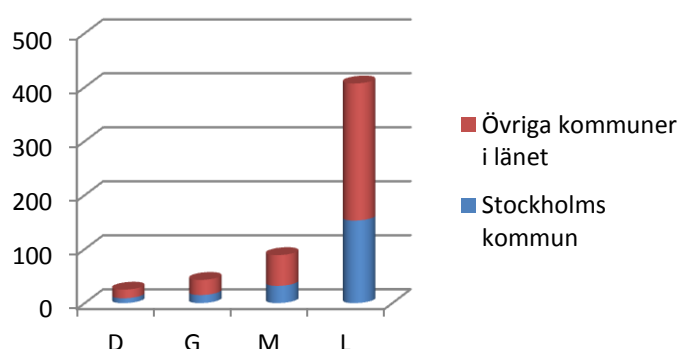
BAKGRUND

Förslaget baseras på underlag från nulägesbeskrivning och kartläggningen av behov, vilka redovisats i Hugis delrapport samt på den statliga utredningen *Likvärdig bedömning* (SOU 2012:24).

Utredningen *Likvärdig utbildning* föreslår en avgränsning av riksgymnasiets målgrupp. Istället för att som nu erbjuda två riksgymnasier i Örebro, ett för döva (RGD) och ett för hörselskadade elever (RGH), föreslår man ett riksgymnasium för teckenspråkiga elever, dvs. elever som behöver både svenska och teckenspråk i sin undervisning, (RgT). Detta innebär att en stor del av de elever som idag går på RGH istället behöver motsvarande utbildningsalternativ i hemregionen.

Hugis utredning visar att det, utöver den elevgrupp som idag väljer RGH, även finns en grupp elever som i dag går i inkluderade lärmiljöer i hemregionen men som utifrån sin hörselnedsättning/dövhet har behov av undervisning i mindre grupp. I Stockholmsregionen erbjuds idag inte någon sådan möjlighet. Det finns därför behov av inrättande av undervisningsgrupper för elever med måttlig eller grav hörselnedsättning samt för döva elever. Även en del elever med lindriga hörselnedsättningar kan av olika skäl, t.ex. kombination med annan funktionsnedsättning eller annat hemspråk, ha behov av undervisning i mindre grupp.

Antal elever med olika grad av hörselnedsättning i länet/kommunen.

Ett sätt att beskriva målgruppen utgår ifrån grad av hörselnedsättning. Hörselhabiliteringen använder i tabellen tonmedelvärde:

20 – 40dB (L) definierar lindrig hörselnedsättning,

41-60 dB(M) måttlig hörselnedsättning

61-90 dB (G) grav hörselnedsättning

mer än 91dB (D) och dövhet.

Tonmedelvärdena räknas på frekvenserna 500, 1000, 2000 och 4000 Hz på bästa örat.

Källa: Hörselhabiliteringen 2011. Antal elever enligt definition till höger.

Av länets 564 gymnasieelever med hörselnedsättningar har drygt 150 elever en hörselnedsättning som ses som måttlig, grav eller som dövhet. I diagrammen visas fördelningen mellan de olika graderna av hörselnedsättning. Skalan visar antal elever. Detta är dock en grov indelning som inte tar hänsyn till andra faktorer som påverkar elevens funktionella hörsel. Det kan ändå ge en indikation om målgruppens storlek. Läs vidare delrapporten.

BEHOVSBESKRIVNING

De behov som är centrala för denna del av målgruppen är:

- reducerad gruppstorlek,
- tillgång till hörselteknik,
- lokaler med god akustik och ändamålsenlig möblering,
- möjlighet till undervisning på teckenspråk respektive med tecken som stöd,
- behöriga pedagoger med kompetens inom hörsel/dövmrådet samt teckenspråkskompetens.

Se fördjupad behovsbeskrivning i delrapporten, kapitel 7.

GYMNASIETS INRIKTNING/KONCEPT

Gymnasiet ska fokusera på elevernas styrkor och bygga på att alla ska kunna vara delaktiga i kommunikationen. Eleverna ska givetvis erbjudas mycket goda möjligheter att använda sig av den hörsel de har, men det är lika viktigt att det finns goda möjligheter att använda synen för att delta i kommunikation och lärande. Det ska vara ett visuellt gymnasium, där eleverna kan se det de inte kan höra. Gymnasiet ska ha ett kommunikationsfokus, inte ta sin utgångspunkt i funktionsnedsättningen. Fokus ska ligga på att alla elever ska kunna vara fullt delaktiga i all kommunikation. Verksamhetens namn bör spegla detta synsätt.

Förslaget strävar efter att hitta flexibla lösningar som gör att elever kan välja hörsel-/dövgymsasieverksamheten och tillhöra olika program. Verksamheten ska vara öppen för både elever som har svenska och de som har teckenspråk som sitt primära kommunikationsspråk. Undervisningen av eleverna med hörselnedsättning ska ske i halvklass dvs. högst 16 elever. I de fall det inte finns så många elever ur målgruppen kan platser erbjudas till hörande elever. Elever ska kunna läsa kurser direkt på teckenspråk när det finns tillräckligt elevunderlag för att bilda en grupp. I annat fall får man använda inkluderande lösningar där de teckenspråkiga eleverna ingår i hörselgrupperna med tolkar.

En del av utbildningen ska vara inkluderad i "hörande" grupper. Både Hugis och *Likvärdig utbildning* har konstaterat att de aktuella målgrupperna efterfrågar en ökad grad av inkludering vilket också stämmer överens med den strävan som uttrycks i styrdokumentet.

Utbildningen ska vara treårig och i de fall det finns ett behov av ett extra år ska de generella bestämmelserna i gymnasieförordningen (2010:2039, 9 kap. 7 §) om förlängd undervisning tillämpas.

Förslaget har hämtat inspiration från Hörselgymnasiet i Göteborg och från Riksgymnasierna för döva respektive hörselskadade i Örebro. Båda dessa verksamheter beskrivs utförligt i delrapporten, kapitel 6.

VILKA ELEVER HAR RÄTT ATT GÅ I HÖRSEL-/DÖVGYMNASIEVERKSAMHETEN?

Utöver de antagningsregler som gäller för respektive program, måste eleven ha en diagnostiserad hörselnedsättning/dövhet. Ansökan ska kompletteras med audiogram, tillgänglighetsplan från grundskolan alternativt bilaga B3 i vilken överlämnande skola beskriver behovet av tillgänglighetsanpassningar utifrån elevens hörselnedsättning/dövhet, samt i de fall det är aktuellt utifrån elevens andra funktionshinder/svårigheter.

KRITERIER FÖR DEN GYMNASIESKOLA SOM SKA DRIVA HÖRSEL-/DÖVGYMNASIEVERKSAMHETEN

Här följer en sammanställning av de kriterier för en skola som ska driva hörsel-/dövgymnasieverksamhet som utredningen kommit fram till:

- Är centralt belägen i Stockholm (dvs. med goda kollektiva kommunikationer).
- Kan vara fristående eller kommunal.
- Kan erbjuda flera program och/eller vara öppen för att samverka med grannskola för att bredda programutbudet.
- Kan erbjuda delar av utbildningen i hörsel-/dövgrupp och delar i inkluderande lärmiljö.
- Kan byggas ut över tid, från omkring 10-20 elever hösten 2013, därefter växande med lika många elever under de två kommande åren, dvs. ett femtiotal elever hösten 2015. Därefter eventuellt successivt utökas ytterligare till 60 -100 elever.
- Kan tillhandahålla ett antal klassrum som anpassas för att erbjuda en inkluderande lärmiljö med goda ljud- och ljusförhållanden och som utrustas med inkluderande hörselteknik*, samt tillgång till tysta miljöer för grupparbete.
- Kan bygga upp en organisation för att möta målgruppens behov, det vill säga:
 - Är positiva till att skapa möjligheter för flexibla lösningar med strukturer för t.ex. gymnasiegemensamma ämneshalvdagar/karaktärsämnes halvdagar, hörselskadade elever inkluderas i vissa ämnen där lärmiljön anpassas så att de kan vara delaktiga, teckenspråkstolk används vid vissa ämnen.
 - Kan nyrekrytera pedagoger med ämnesbehörighet, hörsel-/dövkompetens samt helst teckenspråkskompetens (inklusive lärare som undervisar i ämnet teckenspråk) samt en hörselpedagog (denna kan ha del av sin tjänst för arbete med inkluderade elever).
 - Har utrymme för att det hörselpedagogiska navet fungerar som ett eget arbetslag-/enhet, med en egen samordnare.
 - Har utrymme för att lärarna i hörsel-/dövgymnasieverksamheten undervisar i "hörande" klasser del av sin tjänst samt ingår i ämnesarbetslag (el. motsvarande) på skolan.
 - Ser hörsel-/dövgymnasieverksamheten som en tillgång som berikar såväl elevgrupp och personalgrupp.

- Är öppna för att kompetensutveckla all personal så att de har en grundläggande kunskap om döva/hörselskadades behov och villkor.
- Är öppna för att ge de hörande eleverna insikt om vad det innebär att ha en hörselnedsättning.
- Är öppna för att personalen vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten får kontinuerlig fortbildning inom hörsel-/dövområdet för att hålla sig uppdaterade.
- Är öppna för att ta emot elever med ytterligare funktionsnedsättning och nyanlända elever med hörselnedsättning.
- Kan bygga upp och erbjuda följande verksamheter i anslutning till hörsel-/dövgymnasieverksamheten:
 - Teckenspråksutbildning för såväl eleverna vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten som för inkluderade elever (i det senare fallet med delar på distans).
 - Kurser i teckenspråk till de hörande eleverna på skolan.
 - 100 poängskursen "Entreprenörskap" designad utifrån att stärka eleverna i entreprenörskap utifrån ett hörsel-/dövperspektiv, som en obligatorisk kurs för de elever som väljer hörsel-/dövgymnasieverksamheten. Hörselhabiliteringen kan delta med vissa moment i kursen.
 - Ge utrymme för ett forum för hörselskadade/döva ungdomar i samverkan med Hörselhabiliteringen och Unga Hörselskadade, UH.

* En inkluderande ljudmiljö, goda ljusförhållanden och inkluderande hörselteknik, innebär en lärmiljö där akustik, belysning, möblering och hörselteknik samverkar för att eleverna ska kunna höra och se alla som talar i klassrummet. Se vidare *bilaga 1 – Fördjupning* under rubriken *Tillgänglighetsplanering*.

FÖRSLAG: HÖRSELPEDAGOGISKT NAV

Hörsel-/dövgymnasieverksamheten ska ingå som en integrerad del i en av stadens gymnasieskolor. Det ska där finnas ett hörselpedagogiskt nav där den specifika hörselpedagogiska kompetensen finns samlad. Här ska eleverna få de gymnasiegemensamma ämnena undervisade av behöriga ämneslärare som både har kompetens inom hörselpedagogik och teckenspråk. Målet är att undervisningen både ska kunna ges på svenska och på teckenspråk, utifrån elevernas behov. Då elevantalet vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten initialt kommer att vara begränsat kommer det troligen krävas samläsning över programgränserna, vilket beskrivs nedan under rubriken *Programutbud*.

Vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten ska eleverna få tillgång till den bästa hörseltekniken och den bästa visuella tekniken. Här ska gruppstorleken vara anpassad till att alla kan se de som talar och till att alla kan använda hörselteknik. Mentorerna ska kunna stödja eleverna kring planering och struktur på det språk som eleverna önskar, svenska eller teckenspråk. De ska ha möjlighet att få extra specialpedagogiskt stöd av hörselpedagoger, möjlighet att utveckla sitt teckenspråk, möjlighet att delta i identitetsstärkande verksamhet och möjlighet att träffa elevhälsoteam respektive studie- och yrkesvalslärare som är väl insatta i hörsel-/dövfrågor.

Verksamheten ska samordnas med övriga hörselpedagogiska insatser inom organisationen. Tillgänglighetsplanering och uppföljning ska ske på samma sätt som för de inkluderade eleverna. Det hörselpedagogiska navet skulle även kunna ha en aktiv roll i samverkan kring den verksamhet som vänder sig ut mot de inkluderade eleverna, samt kring det förebyggande arbetet med information och nätverkande.

FÖRSLAG: INKLUDERADE I KARAKTÄRSÄMNINGEN ETC.

Eleverna vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten ska alla vara knutna till en klass inom sitt program och kunna läsa karaktärsämnen tillsammans med klassen och andra icke gymnasiegemensamma ämnen i grupper med hörande elever. I vissa fall kan eleverna då komma att använda teckenspråkstolkar, antingen genom att tolkarna tolkar alla uttalanden eller att de bara tolkar lärare och klasskamrater medan eleven själv talar, s.k. intermittenttolkning (i dagligt tal "ketchuptolkning"). Se vidare ovan under rubriken *Förslag - Att studera med teckenspråkstolkar*.

Klassrum som ska användas för dessa lektioner behöver också vara anpassade så att de erbjuder goda ljud- och ljusförhållanden. Klasstorleken får vid dessa tillfällen inte vara större än att man kan möblera så att eleverna alltid kan se den som talar dvs. ca 16 elever. Klassrummen ska utrustas med lämplig hörselteknik (oftast portabel) inkl. högtalare för medhörning. Pedagogerna måste få en grundläggande kunskap om hörselnedsättningar, hörselteknik och de pedagogiska konsekvenserna av detta, samt möjlighet till hörselpedagogisk handledning initialt för att kunna erbjuda en inkluderande lärmiljö.

SPECIFIKT FÖR HÖRSEL-/DÖVGYMNASIEVERKSAMHETEN

ANPASSNING AV LÄRMILJÖ, TEKNIK, BEMANING OCH PEDAGOGIK

En tillgänglighetsplan ska upprättas inför gymnasiestarten för var och en av eleverna på samma sätt som för elever som valt inkludering. Planen är en bilaga till den individuella studieplanen.

I bilaga 1 – *Fördjupning* under rubriken *Tillgänglighetsplanering*, finns bakgrundsinformation och förklaringar kring anpassningar av: gruppstorlek, lokaler och inventarier, akustik, möblering och belysning, lokalbehov, hörselteknik och användandet av hörselteknik, supportbehov, behovet av visuella och digitala redskap, pedagogik samt bemanning.

Det är utöver det som beskrivs i slutrapport och i bilaga 1 – *Fördjupning* viktigt att lokalerna redan från början även är tillgänglighetsanpassade för elever med ytterligare funktionsnedsättning.

OLIKA KURSPLANER

Ovan under rubriken *Att studera med teckenspråkstolkar* beskrivs problematiken kring att elever som kommer från specialskolan tidigare följt specialskolans kursplaner i *svenskt teckenspråk*, *svenska för döva* och *engelska för döva*. I en kommunal gymnasieskola har man idag inte rätt att följa motsvarande kursplaner för gymnasiet. Detta är en fråga som måste bevakas och lösningar måste arbetas fram för att elever med teckenspråk som förstaspråk ska kunna följa gymnasiets ordinarie kursplaner i dessa ämnen.

UNDERVISNING I SPRÅK STÄLLER SPECIELLA PEDAGOGISKA KRAV

När det gäller undervisning i språk skiljer sig målgruppernas behov åt. Hörselskadade elever har behov av att undervisningen visualiseras och att man lägger stor vikt vid arbete med fonetik. För elever med teckenspråk som sitt kommunikationsspråk handlar det om att språkundervisningen måste genomföras utifrån ett skriftspråkigt perspektiv. Språkundervisningen måste planeras noga och visa moment bör genomföras uppdelat i respektive målgrupp.

KURSER I TECKENSPRÅK FÖR ALLA

Utredningen föreslår att alla elever vid den gymnasieskola där det hörselpedagogiska navet finns erbjuds kurser i teckenspråk. För elever med hörselnedsättning ska det erbjudas som garanterat valbart.

Utredningen föreslår att hörsel-/dövgymnasieverksamheten som individuellt val erbjuder eleverna *teckenspråk för hörande* 100 poäng som garanterat valbart. Det är av avgörande betydelse att eleverna får börja på det steg i teckenspråk där de befinner sig och att kursen sätter fokus på att eleverna ska kunna utveckla sitt teckenspråk för att kunna använda det i fortsatt lärande och socialt samspel.

I ämnesplanen för *teckenspråk för hörande* finns det sju kurser (steg) som eleven kan läsa. Då eleverna har väldigt olika förkunskaper behöver man först göra ett test för att bedöma på vilket steg eleven ska börja.

Enligt uppgifter från Skolverket kan en elev genomgå prövning i de kurser som ingår i dess studieplan, om eleven inte tidigare har fått betyg på kursen eller om eleven har fått betyget F. Skolan kan även låta eleven börja på ett högre steg utan betyg på underliggande steg om man lokalt gör bedömningen om eleven har förutsättningar att börja på det högre steget. Inom det hörselpedagogiska navet måste man utveckla kompetens/metoder att göra denna typ av bedömning inför att en elev ska börja studera *teckenspråk för hörande*.

Enligt paragraf 23 i gymnasieförordningen kan en elev frivilligt delta i en eller flera kurser som ligger utanför elevens fullständiga program, om eleven på ett tillfredställande sätt kan antas genomföra såväl kurserna på den ordinarie studievägen som de frivilliga kurserna. Rektor fattar beslut om utökat program. Denna möjlighet till utökat program skulle kunna användas av de ungdomar som inte vill använda sina poäng inom det individuella valet till teckenspråk, men som känner behov av att få utveckla språket.

På ett gymnasium med ett hörselpedagogiskt nav är det naturligt att även erbjuda *teckenspråk för hörande* till de hörande eleverna på skolan. Det är något som främjar samverkan och ökar förståelsen för målgruppen döva/hörselskadade. Det är fullt möjligt att blanda hörande och hörselskadade elever som läser steg 1 eller 2 i samma grupp.

Ovan under *Projektets förslag – Skolornas stöd till inkluderade* beskrivs bakgrunden till behovet av teckenspråk för hörselskadade elever samt intentionerna i språklagen.

I bilaga 1 – *Fördjupning* under rubrik *Möjlighet till kurser i teckenspråk* belyses problematik kring att få elever idag får undervisning i teckenspråk, att det finns få behöriga lärare i ämnet teckenspråk, att kunskapsnivån i språket varierar mycket mellan olika hörselskadade elever, att alla döva och hörselskadade elever oavsett bakgrundskunskaper idag är hänvisade till ämnet *teckenspråk för hörande* och att kurser i språket inte ger meritpoäng. Möjligheter och problem kring att driva teckenspråkundervisning på distans beskrivs också i bilaga 1 – *Fördjupning*.

MÖJLIGHET TILL IDENTITETSSTÄRKANDE AKTIVITETER

*För att möta behovet av identitetsstärkande aktiviteter hos elever med hörselnedsättning/dövhet föreslår utredningen en kombination av att införa *Entreprenörskap* (100 poäng) som en obligatorisk kurs för eleverna vid hörsel-/dövgymnasieverksamheten samt att uppmuntra eleverna att starta ett digitalt forum för erfarenhetsutbyte och kompisstöd. Forumet skulle även göras öppet för inkluderade elever att ansluta sig till. Ett samarbete med Hörselhabiliteringens identitetsstärkande ungdomssatsning HUSK skulle vara intressant såväl kopplat till kursen som till forumet.*

SYFTE

Elever med hörselnedsättning/dövhet ska erbjudas forum där de kan träffa varandra. De ska där få utveckla kunskap om sin funktionsnedsättning och om villkor och förutsättningar för fortsatta studier och yrkesliv. Eleverna ska få möjlighet att utveckla strategier och få redskap för att möta vuxenlivet utifrån sin hörselnedsättning/dövhet.

PROBLEMBESKRIVNING

Höstens utredning ger en enhetlig bild av vikten av att eleverna tidigt får bygga upp en kunskap om sin egen hörselnedsättning, sina hjälpmedel, strategier för att möta olika kommunikationssituationer och därmed skapa en trygghet i sin egen identitet. Ungdomarna behöver stöd av insatta vuxna i detta individstärkande arbete för att ungdomarna ska komma vidare i sin process.

Detta är avgörande för att eleverna på gymnasiet ska kunna sätta ord på sina behov av stöd och våga stå upp för att hörselnedsättningen innebär behov av anpassningar av lärmiljön. Det är även viktigt att eleverna får träffa andra ungdomar och vuxna med hörselnedsättning för att få förebilder och för att känna att de inte är ensamma om att ha svårigheter i kommunikativa sammanhang.

Se vidare behovsbeskrivning i delrapporten, kapitel 7.

HUR KAN MAN UPPFYLLA BEHOVET INOM GYMNASIESKOLANS RAM?

”Skolans uppgift är att låta varje enskild elev finna sin unika egenart och därigenom kunna delta i samhällslivet genom att ge sitt bästa i ansvarig frihet.”, står det i läroplanens inledande avsnitt. Utredningen har visat att många elever med hörselnedsättning har behov av stöd för att hitta strategier för att utifrån sina förutsättningar leva upp till detta.

Även om identitetsstärkande arbete är en viktig del av skolans uppgift är det inte ett uttalat uppdrag för gymnasieskolan att skapa specifika forum för detta arbete utan det förutsätts kunna rymmas inom de ordinarie kurserna. Då det är helt avgörande för många av elevernas möjligheter att klara av sina studier på gymnasiet såväl som vid fortsatta studier är det dock viktigt att hitta former för att möta dessa elevers specifika behov utifrån funktionsnedsättningen. Det kan finnas flera möjliga lösningar eller kombinationer av lösningar för att uppnå syftet.

ENTREPRENÖRSKAP (ENTENRO, 100 POÄNG)

Ämnet entreprenörskap är ett tvärvetenskapligt ämne som har sin bas i psykologi och företagsekonomi, men det omfattar även retorik och juridik. Ämnet ska syfta till att eleverna utvecklar kunskaper i att driva projekt. ”Undervisningen ska bidra till att eleverna utvecklar tilltro till sina personliga resurser samt stimulera deras kreativitet och lust att anta utmaningar och ta ansvar för att omsätta idéer i praktisk verksamhet”, står det i kursplanen. En bit längre ner i texten står det vidare: ”Eleverna ska också ges möjlighet att utveckla kunskaper om hur människor samarbetar, kommunicerar och löser problem för att nå bestämda mål inom ett sammanhang”.

Ämnet skapar därmed möjligheter för elever med hörselnedsättning/dövhet att i ett kreativt och målinriktat arbete få utveckla strategier för hur de trots sin funktionsnedsättning ska hitta vägar att vara planera, kommunicera, samarbeta och lösa problem tillsammans med andra. Ämnet skapar utrymme för reflektion och erfarenhetsutbyte kring dessa frågor mellan elever med samma funktionsnedsättning. Tillsammans kan de fylla

på sin verktyglåda med strategier och redskap att använda både i företagande, i fortsatt utbildning, i arbetslivet och i vardagslivet.

Kursen kan genomföras i samverkan med Hörselhabiliteringen, där delar av deras HUSK kan integreras i kursen. Under kursen kan man även samverka med AF och med Universitetets Handikappservice och enhet för utbildningstolkning, för att visa eleverna vilka stöd eleverna kan få vid högre studier och i arbetslivet.

Det vore önskvärt att på sikt även öppna upp kursen för deltagande av elever från inkluderande lärmiljöer.

ELEVLETT DIGITALT FORUM FÖR NÄTVERKANDE

Kursen i entreprenörskap skulle sen kunna kombineras med att man uppmuntrar eleverna i hörsel-/dövgymsieverksamheten att driva ett digitalt ungdomsforum för nätverkande och utbyte av erfarenheter och tankar i samverkan med Unga Hörselskadade, UH.

Forumet skulle även vara öppet för inkluderade elever och kombineras med fysiska träffar på ungdomarnas villkor. Kanske som en caféverksamhet, dit man kan komma för att bara umgås, för att delta i en debattkväll, för att lyssna till en föreläsning om ny teknik, för att träffa äldre ungdomar som gått vidare till högre studier eller arbetsliv eller för att träffa någon från arbetsförmedlingen etc. Det vore en fördel om detta kunde ske i samverkan med Hörselhabiliteringen, vars uppdrag det är att ge ungdomar stöd kring dessa frågor, men som i dag har svårt att nå ut till ungdomarna.

Det skulle vara en fördel om det leddes av ungdomarna med stöd av någon av lärarna eller av samordnaren vid det hörselpedagogiska navet. Det skulle kunna drivas som ett elevråd med denna inriktning. Ungdomarna skulle även kunna ta en aktiv roll i marknadsföringen av utbildningen.

Förslaget med caféverksamhet skulle med fördel kunna kombineras med att det gick att få extra stöd av lärare/specialpedagog efter skolan en eller ett par dagar i veckan vid det hörselpedagogiska navet eller via ett digitalt forum. Digitala forum skulle kunna användas av ungdomarna för att hjälpa varandra med studierna.

INFORMATION OCH VÄGLEDNING SAMT HÖRSELPEDAGOGISKT STÖD

Vid det hörselpedagogiska navet måste det finnas tillgång till studie- och yrkesvägledare med specialistkompetens. Detta skulle med fördel kunna samordnas med t.ex. Alviksskolans hörselklasser och Gymnasieslussen. Det är lämpligt att det hörselpedagogiska navet bistår inkluderingssamordnaren när det gäller information och vägledning. Se vidare ovan *Förslag – Inkluderingssamordning*.

Det hörselpedagogiska navet måste kunna bistå eleverna med hörselpedagogiskt stöd på både teckenspråk och svenska utifrån vilket som är elevens primära kommunikationsspråk.

TECKENSPRÅKSTOLKSAMORDNING

Det hörselpedagogiska navet ska ansvara för att samordna tolkuppdragen inom skolan och ha ansvar för information om tolkning till lärare och elever samt ansvara för att följa upp att tolksituationerna fungerar tillfredställande. Det hörselpedagogiska navet skulle även kunna ges rollen som teckenspråkstolksamordnare för utbildningstolkning vid andra gymnasieskolor i staden när det är aktuellt.

Se vidare ovan *Projektets förslag – Skolornas stöd till inkluderade* under rubriken *Förslag – Att studera med teckenspråkstolkar*.

FÖRSLAG: PROGRAMUTBUD & SAMVERKAN MED NÄRLIGGANDE SKOLOR

Gymnasievalet handlar mycket om val av program utifrån intresse och framtidsplaner. Det kommer inte att vara realistiskt att erbjuda hörsel-/dövgrupper inom mer än ett begränsat antal program. Många av eleverna är inte heller intresserade av ett hörsel-/dövgymsnasiealternativ. Det behöver följaktligen både finnas möjligheter till en bra lärmiljö för de som väljer inkludering och möjligheter till att ha hela eller delar av sin utbildning i hörsel-/dövgrupp.

Utifrån såväl erfarenheter från hörselgymnasiet i Göteborg som från data som kommit fram under studien, kan man se att naturvetenskapsprogrammet och samhällsvetenskapsprogrammet är de mest populära. Enkätsvaren från Stockholms kommuns gymnasieskolor pekar förutom dessa även mot att tekniskt, humanistiskt och estetiskt program samt introduktionsprogrammen är program som flera väljer. Det kommer regelbundet enstaka nyanlända elever med hörselnedsättning eller dövhet, något som kan kräva individuella lösningar vid det hörselpedagogiska navet.

Genom att samverka med närliggande gymnasieskolor kan hörsel-/dövgymsnasieverksamheten bredda sitt programutbud på motsvarande sätt som Katrinelundsgymnasiet gör med skolorna i sitt närområde.

Med en lösning där hörsel-/dövgymsnasieverksamheten fungerar som ett hörselpedagogiskt nav för service till gymnasieelever med hörselnedsättning i Stockholms kommuns skolor, kommer det att skapas en kontakt mellan hörsel-/dövgymsnasieverksamheten och många av de inkluderade eleverna. Steget mellan de olika skolformerna skulle därmed inte vara så långt och de elever som inte hittar rätt från början skulle lättare kunna byta skolform under studietiden.

FLEXIBILITET

Flexibilitet är en nödvändighet för att kunna starta en verksamhet för elever med hörselnedsättning och dövhet. Organisationen måste förändras från år till år för att hitta lösningar där alla elever får det de behöver. Det kan innebära att man ibland arbetar i grupper som består av elever från olika program eller från olika årskurser. Det kan också innebära att man inkluderar hörande elever i hörselgrupperna för att få tillräckligt elevantal för att driva en kurs.

SAMLÄSNING AV GYMNASIEGEMENSAMMA ÄMNEN

Då elevantalet vid hörsel-/dövgymsnasieverksamheten initialt kommer att vara begränsat kommer det att krävas samläsning över programgränserna. Nio ämnen är gemensamma för alla program i gymnasieskolan och fem av dessa ämnen: *engelska, idrott och hälsa, religionskunskap* samt *svenska* eller *svenska som andraspråk* kan samläsas av elever från alla program.

DIMENSIONERING

ELEVUNDERLAG

Då målgruppen är bristfälligt kartlagd är det svårt att skapa sig en tydlig bild av efterfrågan av ett hörsel-/dövgymsnasiealternativ. Flera av intresseorganisationerna har länge efterfrågat ett gymnasiealternativ för hörselskadade elever i Stockholm. Utredningen har också påvisat ett stort intresse för ett hörselgymnasium i Stockholm bland de äldre eleverna i Alviksskolans hörselklasser och deras föräldrar. Det har även framkommit

ett visst intresse bland elever som nu går på Manillaskolan och deras föräldrar. De kommuner i länet som var representerade vid Hörsel-/dövforums kommunnätverksmöte i februari 2012 visade också ett stort intresse för ett gymnasiealternativ i Stockholm.

Då vi använder statistik från Göteborgsregionen som underlag för att uppskatta elevunderlaget, är det där 18% av eleverna som väljer hörselgymnasium (innefattar inte de elever som idag valt RGH). För Stockholms län skulle 18% betyda ett elevunderlag på cirka 100 elever. Det kan där utöver även finnas ett intresse från elever i angränsande län. Kontakt måste etableras med grundskolorna i kommunen och med övriga kommuner i regionen för att få fram ett underlag för dimensioneringen.

För underlag se delrapport.

TIDSPLAN

Utredningen föreslår att man startar hörsel-/dövgymnasiealternativet i liten skala för kommunens elever läsåret 2013/2014 i enlighet med effektmålet. Parallellt inleder förvaltningen diskussioner med kommunerna i länet om att inrätta en regional hörsel-/dövgymnasieverksamhet i Stockholm med start 2014/2015.

Det är viktigt att ett hörsel-/dövgymnasiealternativ startas upp som en inkluderad del i den nya gymnasieskola där det ska ingå. Genom att man redan från början har denna målgrupps behov som en av utgångspunkterna vid planeringen av den nya skolan har man större chanser att nå en god inkludering.

Det vore önskvärt att överenskommelser med de övriga kommunerna i länet kan göras så fort som möjligt så att länets hörselskadade och döva ungdomar får tillgång till detta gymnasiealternativ från och med hösten 2014. Detta skulle underlätta planeringen och möjliggöra ett bredare programutbud.

SUCCESSIV UTBYGGNAD

Mycket talar för att ett hörsel-/dövgymnasiealternativ måste starta i liten skala, ca 10-20 elever första året, ytterligare lika många år två och år tre, för att successivt byggas ut när verksamheten etablerats.

I bilaga 3 redovisas ett förslag till en organisation för ett kommunalt gymnasiealternativ för målgruppen i liten skala som skulle kunna förverkligas redan hösten 2013.

Göteborgsungdomarna har fått kännedom om Katrinelundsgymnasiet via sina hörselpedagoger. Då tillgången till stöd av hörselpedagog ser olika ut i olika kommuner i vår region, är det inte många av eleverna som kan få kännedom om ett hörselgymnasium den vägen. Katrinelundsgymnasiet har dessutom funnits under många år och är välkänt av alla som arbetar med hörselfrågor. Att det tidigare försöket med ett "hörselgymnasium" i Bromma inte föll väl ut, ledde till att målgruppen har en viss skepsis mot att Stockholm klarar av att erbjuda en hörselverksamhet av god kvalitet.

På sikt skulle dock en hörsel-/dövgymnasieverksamhet i Stockholm kunna vara ett alternativ för många, både för en betydande del av de elever som annars går inkluderade i vår region och för hörselskadade elever som annars väljer Riksgymnasiet i Örebro. Den förändring som utredningen *Likvärdig utbildning* föreslår innebär att RGH:s målgrupp i framtiden kommer att ha ett behov av en lösning i regionen.

För målgruppen döva elever erbjuder RGD (eller det i framtiden föreslagna RgT) i Örebro en teckenspråklig miljö och en tvåspråkig undervisning som är unik, vilken Stockholm inte kommer kunna matcha. De flesta döva gymnasieelever kommer därför sannolikt även fortsättningsvis välja RGD (senare RgT), medan några kommer

att prioritera möjligheten att bo kvar hemma och därför välja hörsel-/dövgymnasiealternativet i Stockholm alternativt inkludering med tolkar. Det senare troligast utifrån att det ofta är ett specifikt program man är intresserad av.

IMPLEMENTERING

I ett PM från 2012-04-19 fick två rektorer som ansvariga skolledare i uppdrag att i samband med att man gör en "omstart" av en befintlig verksamhet, verka för uppbygganden av en ny verksamhet i nya lokaler med Hugis som en del av verksamheten.

Rektorerna har i uppdrag att sätta sig in i kommande beslut och tankegångar och ta fram en plan för den nya gymnasieskolan där hörsel-/dövgymnasieverksamheten är en inkluderad del. De ska även i samråd med projektet ta fram förslag på ett nytt utbud som känns adekvat utifrån behovet hos målgruppen. Rektorerna kommer även vara delaktiga i lokalplanering och förankringen bland sina nuvarande elever och personal. De kommer att ha fortsatt stöd av den referensgrupp som varit verksam under projekt Hugis.

EKONOMI

FINANSIERING

Hörsel-/dövgymnasieverksamheten måste till största del finansieras med kommunala medel och interkommunal ersättning. Enligt förordning (1991:931) om statsbidrag till särskilda insatser på skolområdet kan SIS medel tilldelas för merkostnader för undervisningen och för kostnader för elevhälsa och andra elevstödande åtgärder, om kostnaderna är särskilt stora.

I utredningen *Likvärdig utbildning* föreslås staten stödja etableringen av lokala eller regionala anpassade undervisningsmiljöer i gymnasieskolan för bl.a. elever med dövhet och hörselskada. Om utredningens förslag leder till beslut kan det innebära att kommunen kan få statligt stöd för att etablera en hörsel-/dövgymnasieverksamhet i Stockholms regionen.

HUGIS ARBETSPROCESS

PROJEKTORGANISATION

Följande personer har bemannat rollerna i projektorganisationen. Utöver personerna nedan har en rad tjänstemän vid utbildningsförvaltningens olika avdelningar som arbetar med relaterade frågor varit behjälpliga under processen.

<i>Roll i projektet</i>	<i>Namn</i>	<i>Organisation/befattning</i>
Beställare	Thomas Persson	Förvaltningschef
Styrgrupp	Förvaltningens ledningsgrupp	Förvaltningens ledningsgrupp
Projektledare	Gunilla Vigert	Projektledare
Operativ styrgrupp/ordförande	Marie-Louise Hammer Åberg	Gymnasiedirektör
Medlemmar	Kicki Tepphag Olson	Handläggare staben
	Björn Johansson	Handläggare staben
	Ingrid Florin	Enhetschef Gymnasieenheten
Projektgrupp	Ingrid Florin	Enhetschef Gymnasieenheten
	Siv Junestam	Handläggare särskilda behov
Sakkunnig	Catharina Sackemar Larsson	Handläggare gymnasiesärskolan
	Guje Smidth	Hörselpedagog, Skolstöd
Referensgrupp	Se nedan	Ungdomar ur målgruppen

ARBETSPROCESS

Arbetet med framtagande av förslag till förändrad organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet har skett i samverkan med projektgruppen, tjänstemän vid förvaltningen, Skolstöd, Hörsel-/dövforum, SPSM, Hörselhabiliteringen, Hugis referensgrupp, Ungdomsorganisationerna, Rådet för funktionshinderfrågor och hörselgymnasiet i Göteborg. Det har även funnits regelbunden kontakt med Alviksskolans hörselklasser och Manillaskolan samt de båda skolornas föräldraråd/skolråd, med RGD/RGH och Mogård. Allmänheten har haft möjlighet att följa processen via blogg och face book sida och den vägen bidra med tankar och synpunkter.

FÖRUTSÄTTNINGAR FÖR PROJEKTET

I projektplanen beskrevs följande förutsättningar för att projektet skall nå de uppsatta målen inom givna tids- och budgetramar:

- Projektledaren får fokusera på etapp 2 av projektet våren 2012,
- Medel finns för de studieresor och referensgruppsmöten (inkl. tolkarvoden) som projektledaren måste göra för uppdraget,
- Staben bistår projektledaren i kontakten med länets gymnasieskoleorganisation, gymnasiechefer och rektorer.
- Tjänstemän inom förvaltningen kan avsätta tid för att bistå med kompetens och erfarenhet inom projektets frågor,
- Projektgruppen kontinuerligt kan handleda projektledaren under processens gång samt att
- Den operativa styrgruppen avsätter tid för möten där beslut om utredningens fortsatta riktning kan fattas.

Projektet har på de flesta punkter fått mycket goda förutsättningar utifrån vad som beskrivs ovan. Det har dock varit svårt att upprätta kontakt med länets gymnasieorganisation då frågan inte fått utrymme på KSL under våren. Det har även varit svårt att få tillstånd en dialog med ansvariga inom grundskoleavdelningen gällande de frågor där det finns ett gemensamt behov. Slutligen har det inte inom projektiden skapats utrymme för att förankra resultat och förslag med kommunens gymnasiechefer och rektorer.

TIDSPLAN OCH BUDGET

Projektets andra etapp pågick 2012-01-01 – 2012-06-30. Slutrapport levereras till beställaren senast 2012-06-20.

Tidsplanen för projektet har följts och samtliga milstolpar genomförts som planerats:

Milstolpe 1 – 2011-12-15. Projektplanen godkänd av ledningsgruppen .

Milstolpe 2 – 2012-02-20. Lägesrapport redovisas för och godkänns av den operativa styrgruppen.

Milstolpe 3 – 2012-04-20. Lägesrapport redovisas för och godkänns av den operativa styrgruppen.

Milstolpe 4 – 2012-05-20. Utkast till slutrapport redovisas för och diskuteras av ledningsgruppen.

Milstolpe 5 – 2012-06-20. Slutrapport redovisas för och godkänns av ledningsgruppen.

Projektet har genomförts inom givna tids och budgetramar.

MÅLUPPFYLLELSE

Projektmål: Projektet ska ta fram ett förslag till en organisation av den gymnasiala utbildningen i Stockholms stad för elever med hörselskada/dövhet. Projektet ska även ta fram rutiner, riktlinjer och material för stödet till inkluderade elever med hörselnedsättning samt för övergången mellan grundskola och gymnasieskola och initiera de delar av detta som kan genomföras våren 2012 respektive läsåret 2012/2013. Rutiner och informationsvägar ska tydliggöras så det blir lätt att överblicka vilket stöd Stockholms stad erbjuder gymnasieelever med hörselnedsättning.

Uppdraget beskrevs i projektplanen i 12 punkter se ovan under rubriken *Projektuppdrag*. Projektet har följt och genomfört uppdraget på samtliga punkter utifrån de förutsättningar som funnits. I vissa fall har smärre justeringar av uppdraget gjorts av den operativa styrgruppen under våren. Kontakterna med andra länder har endast omfattats av mailkonversation med representanter för gymnasieorganisationen i Norge. Det har inte varit möjligt att implementera förslagen då de inte kommit så långt i beslutsprocessen.

KVALITETSSÄKRING

REFERENSGRUPP OCH ALLMÄNHET

Projektledaren har under hela processen haft stöd av en referensgrupp med ungdomar som representerar

målgruppen. I referensgruppen har det funnits ungdomar med varierande grad av hörselnedsättning, med olika förstaspråk, med olika bakgrund och i olika åldrar. Mångfalden har garanterat att förslagen har blivit belyst ur olika perspektiv.

Från vänster: Sin Vuu, Aylin Kaya, Saia Said, Gunilla Vigert, Josefine Rydén, Anna Kain Wyatt och Hanna Bergström. Ej närvarande när bilden togs: Helena Christoffersson och Alexander Stojkovic.

Vi har under hela projekttiden efterlyst representanter för Manillaskolan. Referensgruppen har bidragit med sina erfarenheter och tankar, tagit del av förslagen och fått komma med synpunkter och ändringsförslag. Fem av ungdomarna har även deltagit vid ett studiebesök på Katrinelundsgymnasiet i Göteborg.

Även andra personer som är intresserade av frågan har haft möjlighet att följa processen via blogg och face book sida och den vägen bidra med tankar och synpunkter. Drygt 200 personer/vecka har besökt sidorna. Det är dock relativt få som gjort inlägg. Några har även kontaktat projektledaren via mail.

FÖRANKRING VIA INTERNA OCH EXTERNA NÄTVERK

Under hela arbetsprocessen har tankar, förslag och idéer stämts av mot olika tjänstemän inom förvaltningen och olika externa intressenter. Detta för att skapa en bild av vilka beslut som ligger till grund för dagens organisation och vilka förändringar som tidigare har genomförts. Via Hörsel-/dövforums olika nätverk har projektledaren även haft en dialog med andra kommuner i regionen. Regelbunden dialog med elever, föräldrar, personal och intresseorganisationer har gjort att förslaget är väl underbyggt och förankrat.

Utredaren har följt processen kring den statliga utredningen *Likvärdig bedömning* och Hugis förslag ligger i linje med de förslag som ges i *Likvärdig bedömning*.

Utredaren har haft ett nära samarbete med SPSM och hörselhabiliteringen kring såväl tillgänglighetsplanering som utvecklandet av riktade kurser för olika yrkesgrupper.

FÖRANKRING VIA PROJEKTGRUPP OCH OPERATIV STYRGRUPP

Regelbundna möten med projektgruppen en gång per vecka och med den operativa styrgruppen en gång per månad har borgat för att utredningen följer förvaltningens intentioner och att lösningarna som föreslås stämmer överens med förvaltningens organisation.

LÄRDOMAR AV PROCESSEN

Upplägget med två etapper, där den första syftade till att kartlägga nuläget och behoven och den andra utifrån resultatet skulle ge förslag till förändringar, var framgångsrikt och fungerade kvalitetssäkrande. Med tanke på förvaltningens beslutsprocesser är det dock svårt att hinna implementera förändringar inom ramen för ett

ettårigt projekt. Det blir därmed ett glapp mellan förslag och implementering, vilket kan medföra att kunskap och insikter som utredaren/projektledaren utvecklat under projektet riskerar att inte helt komma till nytta under implementeringsfasen. För att uppväga detta har projektledaren valt att skriva en fördjupningsdel (se bilaga 1) där specifik information som i första hand vänder sig till de som får i uppdrag att implementera de förändringar förvaltningen tar beslut om att genomföra.

Utredningens förslag är gjort som en helhet där de olika delarna förutsätter varandra. Om man endast väljer att genomföra några av delarna riskerar man därmed att inte skapa en heltäckande organisation. Det är därför viktigt att en tjänsteman på förvaltningen får ansvar för att bevaka helhetsperspektivet i implementeringsprocessen.

REFERENSER

- Andersson, Kina (2011) *Ökat medvetande om unga hörselskadades behov*. Artikel i Audionytt 1-2/11
- Bergkvist, Håkan (2011) *Hörselteknik och dess kvalitéer – vilken hörsteknik har elever med hörselnedsättning och varför just den tekniken*. Föreläsning vid Audiologisk dag 31 oktober 2011 vid Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Bergkvist, Håkan (2011) *74 röster om skolan. Att vara hörselskadad individplacerad i år 7, 8 eller 9*. Enkätundersökning i DESTUW-län.
- Blomkvist, Odelros (2010) *Synskadades och hörselskadades möjligheter att få en med andra elever likvärdig utbildning i Stockholms stads kommunala skolor*. Utbildningsförvaltningen Stockholm.
- Brodin, Folke (2010) *"Fler mikrofoner i klassrummet"*. Studie vid Hörselhabiliteringen vid Karolinska institutet.
- Coniavitsis Gellerstedt, Lotta (2007) *Om elever och hörselteknik*, rapport till Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Coniavitsis Gellerstedt, Lotta (2009) *Om elever med hörselskada i skolan*, rapport till Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Danemark, Berth (2009) *Att (åter)erövra språket – En bok om hörselskada och kommunikation*.
- Dyson, Alan (2001) *Special needs in the twenty-first century: where we've been and where we're going*. British Journal of Special Education Volume 28 No. 1.
- Emanuelsson (2008) i *Därför inkludering* Andersson, Birgitta & Thorsson, Lena (Red). Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Gustafsson, Arne (2009) *Att höra i skolan – om hörselteknik i undervisningen. Förutsättningar och möjligheter*. Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Hadic, Hasan (2011) Föreläsning om Örebromodellen. RGD/RGH.
- Hendar, Ola (2008) *Målpuppfyllelse för döva och hörselskadade i skolan. Redovisning av uppdrag enligt regleringsbrev*. Rapport. Specialskolemyndigheten.
- Hjörne, Sälsjö (2008) *Att platsa i en skola för alla – Elevhälsa och förhandling om normalitet i den svenska skolan*.
- HRF (2009) *John Wayne bor inte här. Om hörselskadade och hörselvården i Sverige*. Rapport.
- Hygge, Staffan (2011) *Buller, minne och inlärnin hos skolbarn*. Föreläsning vid Audiologisk dag 31 oktober 2011 vid Specialpedagogiska skolmyndigheten.
- Linikko, Jari (2009) *"Det gäller att hitta nyckeln" Lärares syn på undervisning och dilemman vid inkludering av elever i behov av särskilt stöd i specialskolan*. Doktorsavhandling. Stockholms Universitet.
- Martin, Yvet (2011) *Åtta steg till en bra ljudmiljö*. Föreläsning vid Audiologisk dag 31 oktober 2011 vid Specialpedagogiska skolmyndigheten.

Norberg, Yström, Brunnberg (2008) *Vi är en grupp men två ändå. Om döva och hörselskadade elevers erfarenheter av Riksgymnasiet.*

Norman, Carin. (2010) *kartläggning av kommunernas hörselpedagogiska stöd till barn och elever med hörselnedsättning i Stockholms län.* Rapport Hörsel-dövforum. Karolinska institutet och Specialpedagogiska skolmyndigheten.

SFS 2010:800 Skollag.

SFS 2010:2039 Gymnasieförordningen.

Skolinspektionen (2010) *Skolsituationen för elever med funktionsnedsättning i gymnasieskolan.* Kvalitetsgranskning (Rapport 2010:04).

Skolverket (2011) Gymnasieskola 2011.

Socialdepartementet *Standardregler för att tillförsäkra människor med funktionsnedsättning delaktighet och jämlikhet.*

SOU 2006:54 *Teckenspråk och teckenspråkliga – översyn av teckenspråkets ställning.*

SOU 2007:87 *Ökad likvärdighet för elever med funktionshinder.*

SOU 2011:30 *Med rätt att välja – flexibel utbildning för elever som tillhör specialskolans målgrupp. Delbetänkande av utredningen om en flexibel specialskola.*

SOU 2012:24 *Likvärdig utbildning – riksrekryterande gymnasial utbildning för vissa ungdomar med funktionsnedsättning.*

Specialpedagogiska skolmyndigheten (2009) *redovisning av regeringsuppdrag angående gymnasieutbildning för elever med funktionshinder (dnr. ALL 2009/403).*

SÖ 2008:26 *Konventionen om rättigheter för personer med funktionsnedsättning.* Sveriges internationella överenskommelser (Utrikesdepartementet).

Utbildningsförvaltningen (2011) *HUGIS – hörselskadade ungdomars gymnasiealternativ i Stockholm.* Delrapport (dnr. 11-007/6093).

Wahlberg, Anna (2010) *Behovet av stöd för elever med hörselnedsättning.* Enkätstudie Examensarbete Stockholms Universitet.